

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

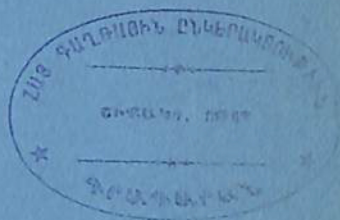
Adapt — remix, transform, and build upon the material

✓ 9
93

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ “ԼՈՅՍ”Ի

ԲՆԵՇՐԱԿԵՆԻ ՄԸ
ՆԵՐՇՆՉՈՒՄՆԵՐԸ

Մասն Բ

Գրեց

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ ԵՒ ՏԻՐԱՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

108 Dudley St., Roxbury, Mass.

1904

ԼՈՅՍ

Հ Ա Ն Դ Է Ս

ԳԻՏԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկա	տարեկան	մէկ տօլար
Արտասահման	„	վեց ֆրանք

Հասցէ՝

THE LOUYCE PUB. CO.

23 Mass. Ave.,

Arlington, Mass.

U. S. A.

ՃՈՒ ԿԵՆՆԻՐ

Գործարանաւոր կը կոչուին բոլոր բոյսերն ու կենդանիներ, որովհետեւ զանազան գործարաններ ունին անոնք. — արմատ ու տերեւ, սիրտ ու ստամոքս, աչք ու ականջ եւայլն: Հրպըրդ Սբէնսըր կը սահմանէ կեանքը իբր գործարանաւորին ունեցած հաղորդակցութիւնը իր միջավայրին հետ:

Ամեն գործարանաւոր մարմին կենսական հաղորդակցութիւն մ'ունի միշտ իր միջավայրին հետ: Մարդս, զոր օրինակ, կը հաղորդակցի օդին ու ջրերին, լուսոյ ու ջերմութեան, բոյսին ու կենդանիին, ձայնի ու գոյնի, եւ բնութեան ուրիշ անթիւ ազդեցութեանց հետ: Ներքին եւ արտաքին զանազան գործարաններու շնորհիւ կը կատարուի այս հաղորդակցութիւնը: Թոքերը՝ օդի, ականջը՝ ձայնի, աչքը՝ լոյսի եւ մարսողական գործարանները սնունդի հետ հաղորդակցելու յարմար կազմուածք մ'ունին: Հաղորդակցութեան շարունակում կը նշանակէ կեանք, իսկ հաղորդակցութեան խզում կը նշանակէ մահ:

Միջավայրէն կ'ստանայ ամեն գործարանաւոր իր կազմութեան բոլոր նիւթերն եւ ոյժեր: Ապրիլ կը նշանակէ շարժիլ ու գործել, եւ շարժիլ ու գործել կը նշանակէ սպառիլ: Նիւթական մասնիկներու եւ ֆիզիքական ուժերու հոսանք

մը դուրս կ'ելնէ իմ մարմինէս ամեն անգամ որ կը շարժեմ ոտքերս կամ ձեռքերս, ամեն անգամ որ կը խօսիմ կամ կը ժպտիմ, ամեն անգամ որ յուզումով մը կը թրթռան ջիւղերս եւ կամ խորհրդով մը կ'ալեծփին ուղեղային բջիջներս: Բուն իսկ մարմինս է որ կը մաշի կը քայքայուի, կեանքս է որ կ'սպառի կը նուազի Ֆիզիքական ամենադոյզն գործնէութեան մը ատեն: Միջավայրի հետ ունեցած շարունակական հաղորդակցութիւններու շնորհիւն է որ կը նորոգուի մարմինս եւ կ'աւելնան կեանքիս ուժերը: Ստեղծագործ էակ մը չեմ ես. դուրսէն կ'առնեմ իմ գոյութեանս բոլոր նիւթերն եւ ուժեր: Իմ ունեցած զանազան գործարաններու միջոցաւ փոխ կ'առնեմ բնութենէն ամեն ինչ որ անհրաժեշտ է ինձ, — իմ ամբողջ մարմինս ու կեանքի ուժերս, — կը գործածեմ զանոնք, առժամապէս ու դարձեալ կը յանձնեմ բնութեան: Միջավայրիս հետ ունեցած հաղորդակցութիւններու շնորհիւն է որ կ'ապրիմ, կը շարժիմ ու կամ: Այսպէս է ամեն գործարանաւոր մարմին:

Տարբեր գործարանաւոր մարմիններ տարբեր աստիճանաւ կը հաղորդակցին միջավայրի հետ. որչափ բազմաթիւ ու կատարելագործուած որ ըլլան բոյսի մը կամ կենդանիի մը գործարանները այնչափ աւելի ընդարձակ միջավայրի մը հետ կրնան հաղորդակցիլ անոնք: Եւ քանի որ հաղորդակցութիւն ունենալ կը նշանակէ ապրիլ, ուրեմն գործարանաւոր մը որչափ բազմատեսակ ու բազմաթիւ գոյութեանց կամ ազդեցութեանց հետ որ կարող ըլլայ հաղորդակցիլ այնչափ աւելի ընդունակ կ'ըլլայ ճոխ կեանքով մը

ապրելու: Հովտին մէջ բարձրացող ծառը իր արմատներուն բոլորտիքը տարածուող հողին, իր ճիւղերը շրջապատող օդին եւ իր տերեւներուն վրայ հանգչող ճառագայթին հետ միայն կրնայ հաղորդակցիլ: Լուսասփիւռ մթնոլորտի մը մէջ երգող թռչնոյն դայլայլը, դաշտավայրին վրայ նկարուող գեղեցկութեան մշտափոփոխ պատկերները եւ կամ ծաղկանց կուրծքէն բարձրացող անոյշ բուրումները գոյութիւն շունին անոր համար. որովհետեւ անոնց ներկայութիւնը զգաւու, անոնց հետ հաղորդակցելու եւ այս հաղորդակցութեամբ անոնցմէ հաճոյք ու կեանք քաղելու համար էական գործարաններէն զուրկ է այն:

Ծառէն աւելի ճոխ կեանք մ'ունի անոր տերեւներուն վրայ թառող թռչնիկը: Գոյն ու ձև, ձայն ու բոյր իրականութիւններ են թռչնոյն համար: Զգայարաններ ունի թռչնիկը արտաքին այդ իրականութեանց հետ հաղորդակցելու, անոնցմէ ազդեցութիւններ ընդունելու, եւ այդ ազդեցութեանց համեմատ կեանքի գործնէութիւններ արտադրելու: Կեանքի բիւր աստիճանաւորումներ կան այսպէս գործարանաւորաց աշխարհին մէջ, մանրագիտակային միարջիկ բոյսէն սկսեալ մինչեւ երկնաբերձ կաղնին եւ ամիպէն սկսեալ մինչեւ մարդը:

Մարդն է Ֆիզիքական ամենաճոխ կեանք ունեցող արարածը երկրագնդիս վրայ, որովհետեւ ամենէն բարդ յօրինուածութիւնն ունեցող գործարանաւորն է այն՝ ընդունակ հաղորդակցելու Ֆիզիքական ամենաճոխ միջավայրին հետ: Մարդէն աւելի ճոխ կեանք ունեցող ոչ մէկ արարած

երևցած է աշխարհիս վրայ անցելոյն մէջ և ոչ մէկ արարած պիտի երեւնայ ապագային: Մարդն է կենաց հսկայ ծառին բարձրագոյն կատարը: Մարդկային մարմինն է Ֆիզիքական կատարելութեան այն վախճանը առ որ յառաջացած է Բընութիւնը անհաշուելի դարերու աշխատութիւններով:

2

Իր Ֆիզիքական կազմուածքովը, սակայն, լոկ կենդանի մըն է մարդ, ամենէն աւելի կատարելագործուած կենդանին: Հողին տակ սողոսկող որդին մարմինը կազմող նիւթերն են որ կը կազմեն նաև մարդուս մարմինը, և անոր կեանքի գործնէութիւններն յառաջ բերող բնական ուժերն են որ կ'արտադրեն մարդուս Ֆիզիքական կենաց բոլոր գործնէութիւններ: Իր Ֆիզիքական կազմութեամբը լոկ՝ այնչափ չտարբերի մարդ իրմէ ետքը եկող կենդանիէն, որչափ այս վերջինը կը տարբերի իր յաջորդէն:

Բայց աշխարհի թատերաբեմին վրայ մարդուն երեւնալովը նոր ու փառաւոր էջ մը բացուեցաւ գործարանաւորաց պատմութեանը մէջ, ձգտման վսեմագոյն խտէալ մը շողաց բնութեան առջեւ: Մարդուն երևնալովը նոր կեանք մը սկսաւ աշխարհի մէջ. — Հոգեկան կեանքը, Բանական կեանքը: Ֆիզիքական կեանքը հոգեկան բանաւոր կենաց հետ միացնող օղակն է մարդ էակը, կատարումը՝ անցեալ մարգարէութեան մը և յայտնումը ապագայ մի վսեմագոյն մարգարէութեան: Հոգեկան կեանքն ալ իր բիւր աստիճանաւոր

րումները ունի մարդկային սեռին մէջ: Հոգեկան շատ սահմանափակ միջավայրի մը մէջ կ'ապրի վայրենին, և հետեւապէս դուրկ է ճոխ կեանքէ մը: Մարդկային ընկերութիւնը իր դարաւոր գործնէութեանց միջոցաւ ստեղծած ու ճոխացուցած է մարդուս հոգեկան միջավայրը, որ «Բաղաքակրթութիւն» կը կոչուի ընդհանուր բառով: Ընտանեկան, կրթական, կրօնական ու քաղաքական բոլոր հաստատութեանց վերջնական նպատակն է աստիճանաբար հաղորդակցութեան դնել անհատը՝ ընկերութեան դարաւոր վաստակներովը ստեղծուած այս միջավայրին հետ, պատրաստել անհատը տիրանալու այն ամենաթանկագին ժառանգութեանց զոր անցեալը կտակած է ներկային, եւ այսպէս առաջնորդել զայն ճոխագոյն կեանքի մը: Բաղաքակրթութեան արտադրութեանց հետ հաղորդակցելով եւ անոր արտադրած գործնէութիւններուն մասնակցելով է միայն որ պիտի կրնայ մարդ ժառանգել հոգեկան ճոխ կեանքը, ճշմարտապէս մարդկային կեանքը: Այսպիսի կենսական հաղորդակցութեամբ մըն է միայն որ աստիճանաբար պիտի ճանչնայ մարդ ու սիրէ Բարին, Գեղեցիկը ու Ճշմարիտը, որ աստիճանաբար պիտի մարմնացնէ իր կենացը մէջ իրաւունքի ու արդարութեան սկզբունքները, պիտի սողորուի սիրոյ ու համակրութեան վեհ ներշնչումներովը, եւ քաղաքակրթութեան հետ հաստատուած այսպիսի կենսական հաղորդակցութենէ մըն է որ պիտի ժառանգէ իր նկարագրին բարոյական բոլոր ոյժերը, իր բոլոր լաւագոյն ունակութիւնները, իր բոլոր ազնիւ ձգտումները, կատարելագործման իր բոլոր իղձերն ու ջանքեր, իր հոգեկան ճշմարիտ

ու լեցունն եւ մեծ կեանքը: Ով որ զուրկ է այս տեսակ հաղորդակցութենէ՝ մը՝ բառին իսկական նշանակութեամբ մարդ է այն, այլ մարդ-անասունն է լոկ որ ուտել ու խմել, շնչել ու տեսնել միայն գիտէ:

Ի՞նչ են քաղաքակրթութեան այն գլխաւոր բաղկացուցիչները որոնց հետ հաղորդակցելով միայն պիտի կրնանք ժառանգել մեր մարդկայնութիւնը, ինչպիսի՞ հաղորդակցութիւններ հաստատելու ենք իմացական ու բարոյական կեանքի մը ճոխութիւններուն յառաջանալու համար:

3

Առաջին. Հաղորդակցութիւն ունենալու է մարդ իր գիտական միջավայրին հետ:

Աշխարհի մեծ մտքերը դարերէ իվեր խուզարկած են տիեզերքը: Հեռադիտակային թւեքով սաւառնած են անոնք միջոցի անհունութեան մէջ ու երևան բերած բոցեղէն հսկայ աշխարհներ, միլիոնաւոր շարժումներ ու թաւալումներ, յաւիտենականութեան չափ երկար ժամանակներ, եւ անսահման ուղիւնոս մը եթերի՝ որուն մէջ կը լողան աստեղային բիւր դրութիւններ: Անոնք խուզարկած են երկրիս ապառաժեայ խաւերը ու գտած անոնց մէջ պահուած հնամի պատմութիւնը երկրիս, պատմութիւնը անոր անցեալ յեղաշրջումներուն, և պատմութիւնը կեանքի այն երկար թափօրին որ քալած է՝ անոր մակերեսին վրայ: Բուսական ու կենդանական աշխարհին մէջ դիտած են անոնք կեանքի փառա-

լից վերելքը, որուն կատարին վրայ կը կենայ մարդ՝ աստուածային ճառագայթներով պսակուած, ինչպէս Ալպեաններու երկնաբերձ կատարները կը թաղաղարդուին արեւուն ճառագայթներով: Անոնք ուսումնասիրած են ընկերական բարդ շարժումներն ու երեւոյթներ, և մատնանիչ ըրած զանոնք կառավարող ընդհանուր օրէնքներ: Գիտական այս շատ ընդարձակ միջավայրին հետ ընդհանուր հաղորդակցութիւն մ'ունենալու է մարդ՝ կենաց նշանակութիւնը հասկնալու, բնութեան եւ մարդկութեան վրայ լայն տեսութիւններ կազմելու, իմացական բարձրագոյն հաճոյքներ վայելելու եւ բարձրագոյն կեանք մը ժառանգել կարենալու համար:

Երկրորդ. Հաղորդակցութիւն ունենալու է մարդ իր գրական միջավայրին հետ:

Մարդկային հոգւոյն պատկերացումն է գրականութիւնը. անոր մէջ կը մարմնանայ ժողովրդի մը ոգին, անոր մէջ յարութիւն կ'առնէ ու կ'ապրի մարդկութեան անցեալը իր բոլոր սխրալի յիշատակներով, անոր մէջ կ'ամբարունքի տական բոլոր ճշմարտութիւններ, գեղարուեստի արթնցումը բոլոր փափուկ զգացումներ, կրօնական ամենավեհ ներշնչումներ եւ ընկերական կենաց բազմատեսակ արտադրութիւններ: Մէկը որ հաղորդակցութիւն չունի իր գրական միջավայրին հետ, որ չլսեր արձագանգները անցեալ ու ներկայ մեծ մարդոց ամենէն խորհրդաւոր ձայներուն, այնպիսին զրկուած է կեանքի ազնուագոյն հաճոյքներէն, զրկուած գեղեցիկ ու ճոխ կեանքի մը առաջնորդող ամենէն ներշնչող ազդեցութիւններէն:

Երրորդ. Հաղորդակցութիւն ունենալու է մարդ իր գեղեցկագիտական միջավայրին հետ: Բարեկիրթ անունը չենք կրնար տալ այսօր ոեւէ անձի որ զուրկ է գեղեցկագիտական ճաշակէ, որ անհուն տարփանք մը չզգար դէպի գեղեցիկը, եւ որ չպատկառիր վսեմին առջեւ: Հոգեբանական փաստերու վրայ հիմնուած կրնանք ըսել թէ պակաս բան մը կայ այդ անձին հոգեկան կազմութեանը մէջ: Բնութիւնն ու արուեստ իրարու հետ կը մրցին կարծես գեղեցկագիտական ճոխ միջավայր մը ստեղծելու համար, ուր մարդկային հոգին կարենայ երազել, յափշտակուիլ ու պաշտել, ուր մարդկային սիրտը գոնէ առժամապէս կարենայ մաքրուիլ իր դուրսիկ յոյզերէն ու կիրքերէն, եւ ճաշակել անճառելի քաղցրութիւնները գեղեցիկ կեանքի մը: Վճիտ երկնքի մը կապոյտին մէջէն ազամանդէ շողեր ցանող լուսնակը, վտակի մը արծաթ կուրծքին վրայ հակուող երփներանգ ծաղիկը, վարդ այտի մը վերեւ գետեղուած զոյգ մը կուսական աչեր՝ պատուհաններ երջանկութեան երկինքներու, եւ կամ սպիտակափառ ալեօք շրջանակուած դէմք մը ծերունի ուր կ'արտափայլին առաքինութիւնն ու սէր, ասոնց ամենն ալ մասերը կը կազմեն բնութեան ստեղծած գեղեցկագիտական միջավայրին: Եւ այս բնական միջավայրին հետ հաղորդակցելով է որ կրցած է մարդկային սեռը աստիճանաբար ստեղծել գեղեցկագիտական ուրիշ արուեստական միջավայր մըն ալ, այսինքն գեղարուեստը: Մէկը որ չհաղորդակցիր աշխարհի ամենէն զգայուն հոգիներուն տեսիլքներն ու երազներ, սէրերն ու

տառապանքներ իրենց մէջը թրթռացնող գեղարուեստական մեծ արտադրութիւններուն հետ, մէկը որուն համար գոյութիւն չունի գեղեցկագիտական այն դիւթիչ աշխարհը որ կը ծածկուի տաղի մը կամ նուազի մը, քանդակի մը կամ նկարի մը նիւթեղէն վարագուրին տակ, մէկը որուն սրտին մէջ արծազանգ չեն գտներ այս փափկագոյն ձայները մարդկային հոգւոյն, չկրնար հասկնալ թէ ինչ կը նշանակէ ապրիլ եւ ինչ կը նշանակէ երջանիկ ըլլալ:

Չորրորդ. Հաղորդակցութիւն ունենալու է մարդ իր ընկերական միջավայրին հետ:

Ընկերութեան մէջ միայն կրնան ծնիլ ու աճիլ մարդուս բարձրագոյն զգացումներն ու իմացական կարողութիւններ: Եթէ ընկերական արարած մը չըլլար մարդ, իր Փիզիքական տկարութեանը պատճառաւ եթէ չստիպուէր խմբով ապրելու՝ զուրկ պիտի մնար կատարելապէս բոլոր այն ազնուագոյն զգացումներէն որոնք մարդը կենդանիէն կը զանազանեն, եւ զուրկ պիտի մընար նաեւ այս զգացումները արտայայտելու համար ստեղծուած լեզուէն: Ատելութիւն ու նախանձ, սէր ու համակրութիւն, արդարութեան եւ իրաւունքի գիտակցութիւն, եւ մարդուս հոգեկան կեանքը կազմող սրտի ու մտքի բոլոր ընդունակութիւններն ու գործնէութիւններ արդիւնք են ընկերական դարաւոր կենաց: Անցելոյն կտակած այդ թանկագին ժառանգութիւնները ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է որ հաղորդակցութիւն ունենայ անհատը ընկերութեան հետ, ապրի ու գործէ անոր մէջ, մաս-

նակցի անոր գործնէութիւններուն: Ընտանիքը, դպրոցը, եկեղեցին ու կառավարութիւնը գլխաւոր կազմակերպութիւններն են, որոնց մէջ միայն կրնայ պահպանուիլ ընկերական կեանքը, եւ շարժիլ ու յառաջանալ, ինչպէս բուսական կեանքը՝ ծառին Ֆիզիքական կազմութեանը մէջ: Ընկերական կենաց դարաւոր աշխատութեանց արգասիքներն են այս պատկառելի հաստատութիւններ, աւելի թանկագին քան դրնկանութիւնը, քան գեղարուեստը կամ գիտութիւնը: Որովհետեւ ոչ միայն անցելոյն խորհուրդներն ու իտէալներ կը մարմնացնեն այս հաստատութիւնք իրենց մէջ, այլ անոր գործնէութիւնները: Ամենէն աւելի այս հաստատութիւններուն մէջ ամբարուած է անցեալ ամբողջ մարդկութեան կեանքը: Մէկը որ պատկառանք մը չգրար մարդկային կենաց այս գլուխ գործոցներուն առջև, որ չըմբռներ անոնց անհուն նշանակութիւնը, անոնց անգնահատելի արժանիքը, եւ որ այս տեսակ պատկառոտ ըմբռնումով մը հաղորդակցութեան չմտներ անոնց հետ, անարժան է մարդանուան: Ընկերութիւնն է որ ճոխագոյն կեանքը կրնայ տալ մարդուս, եւ այդ կեանքին տիրանալու՝ միակ պայմանն է հաղորդակցիլ ընկերութեան հետ եւ մասնակցիլ անոր գործնէութիւններուն, այսինքն ոչ միայն կրաւորաբար ընդունել անոր ազդեցութիւնները, այլ նաեւ հակադրել անոնց, ոչ միայն ծառայութիւն ընդունիլ ուրիշներէն, այլ մանաւանդ ծառայել ուրիշներուն: Ընկերութեան մէջ մտնելու է մարդ—ընտանիքին մէջ, եկեղեցիին մէջ, զանազան կազմակեր-

պութիւններու մէջ—բաժին մ'ունենալու է անոնց գործնէութիւններուն մէջ, բան մը գնելու է անոնց մէջ իր զգացումներէն, իր խորհուրդներէն և իր ձեռքի ճարտարութիւններէն, որպէսզի ժառանգէ ճոխ կեանքը, ճշմարիտ կեանքը, կատարեալ կեանքը:

4

Երեք վայրեր կան աշխարհի վրայ տմենէն աւելի պաշտելի մեղ համար.—Ձիթենեաց Լեռը, Աթէնքի Ակրոպոլիսը, եւ Հռովմի Բլրակը. Ամենէն յափշտակիչ տեսարանները կ'ընծայեն այս բարձրութիւններ խորհող անձի մը առջև: Անոնց վրայէն կը տեսնէ մարդ երեք երկիրներ որոնցմէ հոսող ազդեցութեանց արդիւնքն է մեր ներկայ փառապանծ քաղաքակրթութիւնը: Պաղեստին, Յունաստան եւ Հռովմ պատմական ամենամեծ նշանակութիւն ունեցող երկիրներ են: Առաջինը խորհրդանշանն է կրօնի, երկրորդը՝ Գեղարուեստի եւ Գիտութեան, իսկ երրորդը Օրէնքի: Այս երեք հիմքերուն վրայ հաստատուած է արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը: Եւ քաղաքակրթութիւնը ամբողջութիւնն է մեր գիտական, գրական, գեղեցկագիտական, կրօնական ու ընկերական միջավայրերուն: Ճոխ կեանք ունենալ կը նշանակէ հաղորդակցիլ զմեզ շրջապատող հոգեկան այս մեծ աշխարհին հետ:

ԿԵՆՆՑ ՃՈՒՆՑՈՒՄԸ

1

Տարուին, որ իր պատանեկութեան ու երիտասարդութեան օրերուն մեծ հաճոյք կ'ըզարբանաստեղծութիւններ կարգալէ, պատկերներ դիտելէ ու երաժշտութեան ունկիւրելէ, հետեւեալ սրտայոյզ տողերով կ'արտայատէ հոգեկան այն փոփոխութիւնը զոր կրեց ինք՝ տարամերժօրէն գիտութեան նուիրուած երկար տարիներու ընթացքին մէջ. «Այժմ երկար տարիներէ իվեր չեմ կրնար առդ մը բանաստեղծութիւն կարդալու հանդուրժել. վերջերս փորձեցի Շէյքսպիրը կարդալ եւ անհանդուրժելիօրէն տաղակալի գըտայ զայն: Գրեթէ կորսնցուցած եմ նաեւ երաժշտութեան ու պատկերներու մասին ունեցած ճաշակներս: Տեսակ մը մեքենայի կարծես փոխուած է միաքս իրողութեանց մեծ հաւաքածոներէ ընդհանուր օրէնքներ աղալու...: Եթէ արուէր ինձ կրկին ապրիլ կեանքս, կանոն պիտի ընէի շաբաթը գոնէ անգամ մը քիչ մը բանաստեղծութիւն կարդալ եւ քիչ մը երաժշտութեան ունկնդրել, որովհետեւ ուղեղիս մեռած մասերը կենդանի պիտի մնային թերեւս գործածութեան միջոցաւ: Այս ճաշակներուն կորուստը երջանկութեան կորուստ է, եւ հաւանօրէն

փնասարեր ազդեցութիւն մ'ունի իմացականութեան վրայ, եւ ալ աւելի բարոյական նկարագրի վրայ՝ տկարացնելով մեր բնութեան զգայական մասը:»

Բացառութիւն մը չկազմեր Տարուին իր այս հոգետանջ փորձառութեանը մէջ: Որչափ վաճառականներ, մեքենագէտներ, փաստաբաններ, քաղաքագէտներ, գործաւորներ, ունէ արհեստի կամ մասնագիտութեան նուիրուած անձեր կան, որոնք կորսնցուցած են այլեւս ամեն շահեկանութիւն իրենց զբաղման նեղ շրջանակներէն դուրս գտնուող իրականութեանց մասին: Գարուններ կուգան ու կ'երթան եւ Բնութիւնը կրկին ու կրկին կը զարդարուի իր գունագեղ անսարաններովը, գեղարուեստական նոր նոր հրաշակերաններ կ'ստեղծագործուին, խորհրդոյ նոր հորիզոններ կը բացուին մարդկային մտաց առջեւ, ընկերական նշանակալից շարժումներ ծնունդ կ'առնեն, հիմնական փոփոխութիւններ տեղի կ'ունենան իմաստասիրական ու կրթական տեսութեանց մէջ, բայց չեն շահագրգռուիր ու չեն կրնար շահագրգռուիլ ասոնք իրենց զբաղման հետ անմիջական կապակցութիւն չունեցող բոլոր այդ իրականութիւններով: Երկար տարիներ անգործութեան դատապարտած են այսպիսիք իրենց հոգւոյն շատ մը ազնիւ դրողմներն եւ ամենաթանկագին կարողութիւններ, որով մեքուցուցած են զանոնք իրենց մէջ: Պաշտօնասնեակը կամ արուեստանոցն է կարծես իրենց ամբողջ աշխարհը, եւ հաշիւներ ընել, ոսկի դիզել, մեքենաներ շինել կամ գործածել՝ իրենց կեանքը:

Անընդունակ դարձած են այսպիսիք այլևս բազմակողմանի հաղորդակցութիւն մ'ունենալու իրենց բնական եւ ընկերական միջավայրերուն հետ, եւ հետեւապէս, նաեւ ճոխ կեանքով մը ապրելու: Բնութեան անողոքելի օրէնքով դատապարտուած են այսպիսիք շատ նեղ ու միակողմանի կեանք մը վարել, ինչպէս կոյր մնալու դատապարտուած են մութ քարանձաւներու մէջ փակուելով՝ լուսոյ հետ հաղորդակցութիւն ունենալէ երկար ատեն դադրած ձուկերը:

2

Պատանեկութեան ատեն դէպի ճոխ կեանքը յառաջանալու բնուոն բաղձանք մը կը գտնուի մարդու սրտին մէջ: Այդ խորհրդաւոր շրջանին, երբ բնազդի մարդարէական ձայները կը բարձրանան մեր հոգւոյն խորերէն, խանդավառ սիրով մը կը դիմենք բանաստեղծութեան, երաժշտութեան եւ ամեն բանի որ գոհացում կրնայ տալ մեր սրտի բազմապիսի պէտքերէն ոեւէ մէկուն: Փափաքներու եւ ակնկալութեանց այդ բեզմաւոր շրջանին մէջ հազարումէկ առաջադրութիւններ կ'ընենք ապագային իրագործելու մտադրութեամբ: Կ'առաջադրենք բանաստեղծութիւնը վայելել մեր ամբողջ կենացը մէջ, աւելի եւ աւելի գնահատումով ունկնդրել երաժշտական ընտիր կտորներու, զարգացնել մեր մէջ գեղեցիկին ձաշակը եւ ազնուագոյն հաճոյից ընդունակութիւնը, հաղորդակցիլ կրթական, կրթօճական, գիտական ու իմաստասիրական խոր-

հուրդներու հետ, մասնակցիլ ընկերութեան բարեկարգմանն ու երջանկացմանը համար եղած ձեռնարկներուն եւայլն: Բայց որչափ քիչերու չափահասութեանը մէջ միայն իրագործուած են պատանեկան այս բանաւոր ակնկալութիւնները: Եւ պատճառը խիստ պարզ է: Պատանեկան շրջանին մէջ ծնունդ առնող բոլոր այսպիսի բաղձանքներ ու ձաշակներ յարմար սնունդ կը պահանջեն աճելու եւ զօրանալու համար, հակառակ պարագային աստիճանաբար կը տկարանան անոնք ու վերջապէս կը մեռնին: Կեանքի այս անխախտ օրէնքին դէմ է ահա որ կը մեղանչեն մեզմէ շատեր: Բոլորովին կը թաղուինք մեր առօրեայ գործառնութեանց մէջ ու կանոնաւոր ժամանակ չե՛ք յատկացներ սրտի այդ ազնուագոյն բաղձանքներուն գոհացման համար: Պիտի կարդամ, կ'ըսենք, բանաստեղծական գեղեցիկ կտորներ, պիտի վայելեմ երաժշտութիւնը, պիտի հաղորդակցիմ ժամանակիս ամենէն առողջ խորհուրդներուն հետ, կենդանի պիտի պահեմ հոգեկան բնութեանս բարձրագոյն մասերը, պիտի մասնակցիմ ընկերական բարենպատակ գործնէութիւններու, պիտի իրագործեմ բոլոր այս իտէալներս. բայց չենք սկսիր ԱՅՍՕՐ: Մեր ամբողջ ժամանակը եւ ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնենք մեր ընտրած մասնագիտութիւնը կամ արհեստը կատարելագործելու եւ դրամ շինելու, խորհելով թէ այդ արհեստին կամ մասնագիտութեանը մէջ առաջնակարգ դիրք մը գրաւելէ ու նիւթական բարեկեցիկ վիճակ մը ապահովելէ վերջ պատեհութիւն պիտի ունենանք վայելելու կենաց այդ

փափկագոյն ու ազնուագոյն հաճոյքները: Եւ
 այսպիսի անդամանելի ինքնախաբուժեամբ մը
 կը թողունք որ մշտնջենապէս անհետանան մեր
 սրտէն կեանքի կատարելագործման ուսկվիրա-
 ներն եղող պատանեկան այդ բաղձանքները: Ոչ,
 ապագային երբեք չպիտի ունենաս ճաշակ բա-
 նաստեղծութեան կամ երաժշտութեան, երբեք
 չպիտի դրդուիս առողջ գաղափարաց հետ հա-
 զորդակցելու, երբեք չպիտի մղուիս ընկերական
 բարենպաստակ դործնէութեանց մասնակցելու և
 երբեք չպիտի ջանաս կենդանի պահել հոգեկան
 բնութեանդ բարձրագոյն մասերը, եթէ չսկսիս
 այս շահեկանութեանց իւրաքանչիւրին քու մէջդ
 ծնանելու բարեպատեհ շրջանին մէջ ու կանոնա-
 ւորապէս չշարունակես ամբողջ կեանքիդ մէջ:
 Օրը տասը վայրկեան տուր բանաստեղծական ներ-
 շէջող կտոր մը կարդալու, շաբթուան քանի մը
 ժամը գոնէ յատկացուր միտքդ մշակող ընթեր-
 ցումներու եւ ժամ մը կամ երկուք ալ երաժշ-
 տութեան ունկնդրելու, ամսուան գոնէ քանի
 մը իրիկունները նուիրէ ընկերական բարենպա-
 տակ գործնէութիւններու. ըրէ այս բաները
 անընդմիջաբար, եթէ չես ուզեր որ անդառ-
 նալիօրէն բաժնուին քեզմէ ճոխ կեանքի մը կա-
 րելիութիւնները, և ապագային չստիպուիս ողբալ՝
 Տարուինի նման՝ մահը պատանեկան սրտիդ մէջ
 ծնունդ առնող այնքան խանդավառ ձգտում
 ներուն, այնքան հաճոյառիթ ճաշակներուն եւ
 այնքան օրհնեալ գործնէութիւններուն:

Հանրածանօթ իրողութիւն մըն է թէ իրենց
 սովորական զբաղումներէն հաճոյք չեն քաղեր
 մարդիկ առհասարակ: Հաճոյքի ծնունդ տուող
 պայմաններուն վրայ հարեւանցի տեսութիւն մը
 ունենալ բաւական է այս իրողութեան պատճառը
 հասկնալու համար: Հաճոյքը արդիւնքն է միշտ
 մարմնոյ մէջ ամբարուած ուժի մը գործածու-
 թեանը. որչափ մեծ քանակութեամբ ոյժ որ
 ամբարուած ըլլայ մարմնոյ սեւէ մէկ անդամին
 մէջ այնչափ ալ մեծ հաճոյք կ'առթէ անոր գոր-
 ծածութիւնը: Բայց ոյժի մեծ մթերք մը չկը-
 նար ամբարուիլ շարունակ գործածուող անդամի
 մը մէջ. ուժի հոսանքները դուրս կը վազեն անկէ
 անմիջապէս՝ նման աղբիւրի մը ջրերուն, առանց
 պատեհութիւն ու ժամանակ ունենալու կուտակ-
 ման: Յայտնի է, ուրեմն, թէ հաճոյառիթ չեն
 կրնար ըլլալ սեւէ անդամի շարունակական գոր-
 ծածութիւնները, քանի որ ուժի ամբարուած մը-
 թերք մը չկրնար պարունակել ան իր մէջ: Ասոր
 համար է որ հաճոյք չեն զգար մարդիկ իրենց
 սովորական զբաղումներէն: Իսկ, ընդհակառակը,
 մեծ հաճոյք կ'առթէ մեզ սեւէ անդամի կամ
 զգայարանի գործածութիւնը որ բաւական ատենէ
 ի վեր կրցած է ուժի մթերք մը ամբարել իր
 մէջ, ինչպէս պիտի տեսնուի յետագայ օրինակ-
 ներէն:

Գարնան վերջերը այնչափ հաճոյք չենք զգար
 կանաչ մարգերու եւ գունագեղ ծաղիկներու ըն-
 ծայած տեսարաններէն որչափ որ կ'զգանք գար-

նան առաջին օրերուն մէջ: Չմբան ձիւնապատ բլրակներն ու դաշտեր, որ այնքան հաճոյառիթ տեսարան մը կ'ընծայեն մեզ առաջին անգամ՝ կը կորսնցնեն տակաւ իրենց հրապոյրը որչափ երկար ատեն որ տեւեն: Աւելի համեզ կ'երեւի մեր սիրած մէկ կերակուրը զոր ճաշակելու պատեհութիւն չէինք ունեցած ամիսներէ կամ տարիներէ ի վեր: Հաճոյքի աւելի մեծ աղբիւրներ կը դառնան անցելոյն մէջ մեզի հաճոյք առթող փորձառութիւնները երբ կրկնուին բաւական երկար ընդմիջումներէ վերջ: Հեռաւոր երկրէ վերադարձող պանդուխտը անբացատրելի հաճոյք մը կ'զգայ երբ առաջին անգամ տեսնէ իր ծննդավայրին բլրակներն ու հովիտներ, տուներն ու փողոցներ, եւ ողջագուրէ իր ազգականներն ու բարեկամներ: Բայց կարճ ժամանակի մը համար: Անընդմիջաբար տեղի ունեցող սեւէ փորձառութիւն կը դադրի այլևս հաճոյառիթ ըլլալէ, որովհետեւ այդպիսի պարագայի մը մէջ պատեհութիւն չ'մնար այլևս ուժի ամբարման: Ինչ արհեստի կամ զբաղման ալ որ հետեւիս, երաժիշտ մը ըլլաս կամ մեքենագործ, հաշուակալ կամ վաճառական, չես կրնար հաճոյք գտնել սովորական գործառնութիւններու մէջ: Ունակութիւն մը դառնալու է մեր զբաղումը կամ արհեստը եթէ պիտի յաջողինք անոր մէջ, եւ ունակութիւնը սպաննիչն է հաճոյքին:

Մեր առօրեայ զբաղումներէն դուրս փնտռելու ենք, ուրեմն, կեանքի հաճոյքները: Զանազանութիւն դնելու ենք մեր գործառնութիւններուն մէջ եթէ հաճոյալից կեանք մ'ունենալ կ'ակնկալենք: Մաղիկներ ու ծառեր սիրող վաճա-

ռականը շատ աւելի մեծ հաճոյք մը կը քաղէ իր ծաղկանոցին կամ պարտէզին մէջ կարճ ժամանակ մը աշխատելէն քան թէ իր առեւտրական զբաղումներէն: Բայց տալտուկ պիտի առթէր պարտիզպանութիւնը այս նոյն անձին եթէ իրեն արհեստ ըրած ըլլար զայն: Իր պարագոյ ժամերուն դաշտերը պտտող եւ զանազան բնական տեսարաններու պատկերներն առնող անձը կրնայ խորհիլ թէ խիստ հաճոյալից կեանք մը կ'անցնէ արհեստով պատկերահանը, բայց տարբեր պատասխան մը պիտի ստանայ եթէ անոր հարցնէ: Կողմնակի զբաղումներն ու անսովոր գործնէութիւնները միայն կրնան հաճոյք տալ մարդուս: Հաճոյքի բնագաւառները առաջնորդող բազմաթիւ ճամբաներ են բոլոր այն զանազան գործնէութիւնները զորս կը վարժուի մարդ կատարել իր մասնաւոր գործէն զատ, ինչպէս են թիափարութիւն կամ ձկնորսութիւն, պարտիզպանութիւն կամ մեղուարուծութիւն, նուազածութիւն կամ պատկերահանութիւն, ընթերցում կամ ճամբորդութիւն, ընդհանուր ծանօթութեանց հաւաքում թռչուններու, բոյսերու կամ ուրիշ հազարումէկ բաներու վրայ, եւ մասնակցութիւն ընկերական զանազան բարենպաստակ գործնէութեանց: Այն է ճոխ ու բազմակողմանի կեանքը որ, իր գլխաւոր զբաղումներէն դուրս, տարբեր ուղղութեամբ գործնէութիւններ ալ ունի. եւ մարդու մը ունեցած հաճոյից կամ երջանկութեան ճոխութիւնը համեմատական է միշտ իր գործնէութիւններուն ճոխութեանն ու բազմաձեւութեանը:

Սխալ կարծիք մըն է արմատացած ոմանց մէջ, իբր թէ մասնագիտութեան մը կամ արհեստի մը մէջ յառաջանալ ձգտող անձին համար կորուստ մըն է հաճոյքի տրուած ժամանակը: Ազիտարեր նախապաշարում մըն է ասիկա որ բնախօսական ու հոգեբանական ամենէն տարրական սկզբունքներուն անգիտակ անձանց մէջ միայն կրնայ գոյութիւն ունենալ: Ամենասերտ կերպով իրարու միացած ամբողջութիւն մը կը կազմեն մեր մարմնոյն բոլոր անդամներն ու հոգւոյն բոլոր կարողութիւններ, որոնցմէ ոեւէ միոյն մէջ յառաջ եկած այլասերումը փլասարեր ազդեցութիւն մը ունի մնացեալ բոլոր մասերուն վրայ: Եթէ գօրաւոր բազուկներ ունենալ կ'ուզես, բաւական չէ միայն եւ միմիայն այդ անդամին գործածութեանը հոգ տանիլ, այլ հոգ տանելու ես նաեւ ստամոքսիդ ու սրտիդ, թոքերուդ եւ զգայարաններուդ, ոտքերուդ ու սրունդներուդ ալ առողջութեանը եւ չափաւոր գործածութեանը, որովհետեւ ասոնց ոեւէ միոյն մէջ յառաջ եկած տրկարութիւնը աննպաստ կերպով մը պիտի ազդէ բազուկներուդ վրայ եւ աստիճան մը փլաստ անոնց աճումն ու զօրացումը, իսկ ընդհակառակը ասոնց մէջ տիրող ընդհանուր առողջութիւնը ու համեմատական գործնէութիւնները մեծապէս նպաստաւոր պիտի ըլլան բազուկներուդ առողջութեանը եւ ուժեղութեանը: Զօրաւոր բազուկներ ունենալ բազմացող անձի մը համար ժամանակի կորուստ չեն բնաւ մարմնոյ ներքին ու արտաքին ուրիշ

անդամոց չափաւոր գործնէութիւններուն համար յատկացուած բաղդատաբար կարճ ժամանակները, այլ ընդհակառակը անհրաժեշտ պայմաններ են յաջողութեան: Այսպէս է նաեւ մարդուս հոգեկան ընթացքը: Տարբեր տարբեր զգայութիւններէ եւ իմացական կարողութիւններէ կազմուած ամբողջութիւն մըն է ասիկա, որուն ոեւէ մասին տկարացումը կամ այլասերումը փլաստակար ազդեցութիւն մը կը գործէ բոլոր ուրիշ մասերուն վրայ եւս: Այս իրողութիւնը ակնարկելով է որ բնաստեղծական ու երածշտական ճաշակներուն անհետացումը փլաստակար ազդեցութիւն մը գործած ըլլալ կը համարէր Տարուին իր իմացական եւ բարոյական կենացը վրայ: Մասնագիտութեան մը մէջ յառաջանալ, արհեստ մը կատարելագործել, կամ ընկերական սոսկալի շարիքի մը դէմ մաքառիլ ձգտող անձին համար կորուստ չէ բնաւ կարճ ժամանակներ յատկացնել իր հոգեկան բընութեան զանազան պահանջներուն գոհացմանը, այլ ընդհակառակը իր հոգեկան այս անհրաժեշտ պէտքերը անտեսելով փլաստած կ'ըլլայ բուն իսկ իր առաջադրած մասնաւոր նպատակին եւ դաւաճանած կ'ըլլայ իր հոգեկան կենացը դէմ:

Անոք որ իրենց մասնաւոր զբաղումէն կարճ ժամանակներ չեն խնայեր գոհացում տալու համար սրտի ազնուագոյն պահանջներուն, կը ցամքեցնեն հաճոյքի ու երջանկութեան աղբիւրները իրենց ամբողջ կեանքէն, կը մեռցնեն իրենց բազմակողմանի միտումներն ու ճաշակներ, եւ անկարելի կը դարձնեն ճոխ կեանքի մը իրականացումը իրենց մէջ:

ԳԻՏԼԻՑՈՒԹԵՆՆ ՊԵՏՐԸ

1

Մեր հասարակութիւնը, ինչպէս ամեն հասարակութիւն, բաղդատարար աւելի լաւ ըմբռնած է հաւատքի ու գործի կարեւորութիւնը քան թէ գիտակցութեան: Գրութեանս նպատակը պիտի ըլլայ ցոյց տալ թէ ո՛չ հաւատքը և ոչ ալ գործն է անհատի մը կամ ժողովրդի մը ամենէն կենսական պէտքը, այլ գիտակցութիւնը:

Հաւատքի կարեւորութիւնը ուրանալու չափ յիմար չպիտի ըլլանք անշուշտ: Հաւատքն է շարժիչ ոյժը անհատական եւ ընկերական ամեն տեսակ յառաջդիմական գործնէութեանց: Չենք կրնար նաեւ ուրանալ գործի կարեւորութիւնը: Գործն է պտղաւորումը մարդկային հոգւոյն մէջէն անցնող ամեն տեսակ ղգացմանց եւ խորհրդոց: Բացարձակապէս փնասակար են բոլոր այն ազնիւ ղգացումներն ու երազներ, բոլոր այն զմայլելի իտէալներն ու հաւատքներ, որոնք աստիճանաբար մարմին չեն առներ իրենց համապատասխան գործերու մէջ: Բայց դարձեալ կը պնդենք թէ գիտակցութիւնն է անհատի մը կամ ժողովուրդի մը առաջին կենսական պէտքը: Հարկ չէ մասնաւոր ջանքեր ընել հաւատք ունե-

նալու համար, որովհետեւ հոգեկան ինքնածին ոյժ մըն է անիկա մարդու մէջ: Գաղաքակիրթ անձի մը ունեցածէն աւելի բուռն հաւատքներ ունի ընդհանրապէս վայրենին կամ կէս-քաղաքակիրթը: Մասնաւոր ջանքերու չկարօտիր նաեւ գործը, որովհետեւ բնազդական յատկութիւն մըն է անիկա ամեն կենսաւորի համար: Գործելէն անհունապէս աւելի դժուար է չգործելը ապրող էակի մը համար: Անխուսափելիօրէն գործի կ'առաջնորդէ մարդու մէջ ինքնարեւարար ծնող ամեն ղգացում կամ հաւատք: Հետեւապէս անհատի մը կամ ժողովուրդի մը համար պէտքեր իսկ չեն հաւատքն ու գործը, քանի որ արդէն ինքնարեւարար ղոյութիւն կրնան առնել անոնք մարդկային ամեն արարածի մէջ:

Բայց կոյր է ինքնածին այդ հաւատքը, եւ փնասակար գործերու աւելի կ'առաջնորդէ զմարդքան թէ օգտակար: Անհրաժեշտ է որ լուսաւորուի անիկա գիտակցութեան լուսովը: Ինչ աստիճան որ զարգացած է անհատի մը կամ ժողովուրդի մը գիտակցութիւնը, նոյն աստիճան միայն կրնան բանաւոր ըլլալ անոր հաւատքները, եւ նոյն աստիճան միայն կրնան օգտակար ըլլալ անոր արտադրած գործեր: Անհատի մը կամ ժողովուրդի մը գիտակցութեան աստիճանն է որ պիտի որոշէ անոր հաւատքներուն և գործերուն արժանիքը: Հաւատք ունենալէ եւ կամ գործ արտադրել կարենալէ շատ աւելի կը կորօտի մարդ իր արդէն իսկ ունեցած բուռն բայց անբանաւոր հաւատքները եւ անոնց արտադրած փնասակար գործնէութիւնները ՉՍՊՈՂ ուժի մը, եւ գիտակցութիւնն է այդ ոյժը: Գիտակցու-

Թեան զսպիչ ազդեցութենէն զուրկ եղող անհատի մը կամ ժողովուրդի մը կատարած գործերը ֆլասակար կ'ըլլան խիստ յաճախ, որովհետեւ մարդային բնութեան մէջ ախրող կոյր ու յաճախ վայրենական զգացումներէն կը բղխին անոնք ուղղակի: Գիտակցութիւնն է որ պիտի զսպէ մարդուս անբանաւոր հաւատքները, որ պիտի արգիլէ անոնց արտադրելիք ֆլասակար գործնէութիւնները, եւ որ պիտի ստեղծէ ու զօրացնէ օգտակար գործնէութեանց առաջնորդող բանաւոր հաւատքներ: Բայց ինքնածին կարողութիւն մը չէ գիտակցութիւնը, ու ոչ ալ կրնայ ցօղի նման երկինքէն իջնել մարդկային հոգւոյն մէջ: Աշխատալից ու տեւական ջանքերու միջոցաւ միայն կրնայ մարդ ժառանգել զանիկա ու զարգացնել: Ամեն անհատի ու ժողովուրդի ջանքը ըլլալու է, ուրեմն, գիտակցութիւն ժառանգել և ոչ թէ հաւատք կամ գործ, գիտակցութիւն զարգացնել՝ որուն միջոցաւ միայն պիտի կրնայ նաև բարձրացնել ու լայնցնել իր հաւատքները, և օգտակար ուղղութեամբ մը յառաջացնել իր կենաց բոլոր գործնէութիւնները:

2

Բաւական է մօր մը օրինակը վեր առնել ցոյց տալու համար թէ ամենէն խանդավառ հաւատքներ ու ամենէն անձնուրաց գործերն իսկ կրնան որոշակի ֆլասակար արդիւնքներ յառաջ բերել, եթէ չգտնուին զարգացած գիտակցութեան մը տեսչութեանը տակ: Մայրական հաւատքը զաւկին հետ կը ծնի մայրական սիրոյն

նման: Ապագայ կարելիութիւններու փայլուն տեսիլքներ կը տեսնէ մայրը իր փօքրիկ մանկան մէջ, ու անհուն զոհողութիւններով կը ջանայ իրագործել իր տեսած այդ կարելիութիւնները, եւ այսպէս բարի ու երջանիկ կեանքի մը հասցնել իր զաւակը: Կրնայ ըլլալ որ յոռի ընթացքի մը հետեւի այդ մանկիկը իր պատանեկան օրերուն մէջ, եւ կրնայ ըլլալ որ բարոյապէս փճացած մէկը փորձուին նկատել զանիկա ուրիշներ: Բայց գնա՛ ու բաց անոր մօրը սիրտը, եւ հաւատքի անհուն ովկիանոս մը պիտի գտնես հոն: Ո՛չ կ'ըսէ այդ մայրը, բոլորովին ինկած մէկը չը կրնար ըլլալ իմ զաւակս, պիտի կանգնի օր մը եւ բարի կեանք մը վարել սկսի: Մինչդեռ ուրիշներ անտարբերութեամբ կը քննադատեն այդ պատանիին յոռի ընթացքը, անդին մայր մը միջոցներ կը փնտռէ ուղիղ ճամբուն առաջնորդել կարենալու համար իր զաւակը, անդին մայր մը իր հանգիստը, իր երջանկութիւնը ու իր կեանքը կը զոհէ՝ փրկել կարենալու համար իր զաւակին կեանքը: Մայրական այս հաւատքն է ահա որ իր արտադրած անձնուէր գործնէութիւններուն միջոցաւ կը ճգնի դէպի լաւագոյն ապագայ մը առաջնորդել անհատը՝ իր կենաց առաջին օրէն իսկ սկսեալ, եւ որ անհուն զուրգուրանքով կը հսկէ անոր ամբողջ ընթացքին վրայ: Այս հաւատքին ազդեցութեամբն է որ անձնուէր ծառայութեան մարմնացումը կ'ըլլայ մայրը, ու զօրեղագոյն ազդակը՝ մարդկային սեռին փրկութեանը վսեմ գործին մէջ: Մայր կոչուելու արժանի չէ այն կինը որ չունի այսպիսի գործօն հաւատք մը իր զաւակին վրայ:

Անձնագոհ կեանք մը՝ յառաջ բերող մայրական այս հաւատքին առջեւ զմայլանքէ ու երախտագիտութենէ տարբեր զգացումներ չկրնար ունենալ մարդ: Բայց մայրական այս վեհ հաւատքն իսկ ու անոր արտադրած բոլոր անձնուէր գործեր այն աստիճան միայն օգտակար կրնան հանդիսանալ ինչ աստիճան որ գտնուին լուսաւորուած գիտակցութեան մը ուղղութեանը տակ: Ի՞նչպէս պիտի կրնայ այս հաւատքը առողջ ու զարգացուն վիճակի մը մէջ պահել մանկան մը մարմինը, երբ տարրական ծանօթութիւն մ'իսկ չունի մայրը այդ մանկան Ֆիզիքական կազմութեանը եւ անոր գործնէութիւնները կառավարող բնախօսական օրէնքներուն վրայ, երբ չգիտեր թէ որոնք են առողջութիւնը պահպանող նպաստաւոր պայմաններն ու որոնք են զանիկա խանգարող աննպաստ պայմաններ, երբ չգիտեր թէ միջավայրի յարբեր ազդեցութիւններ ի՞նչ տարբեր փոփոխութիւններ յառաջ կը բերեն մարմնական այդ կազմութեանը ու անոր գործնէութեանը մէջ, երբ չգիտեր թէ ինչ պաշտօններ ունին լոյսն ու ջերմութիւնը, օդն ու կերակուրը Ֆիզիքական կեանքը աճեցնելու եւ զարգացնելու գործին մէջ, ու չկրնար մարմնոյ վիճակին ու պահանջին համեմատ զանազանել ասոնց ալ աստիճանը, տեսակը կամ քանակը: Ի՞նչ կրնայ ընել անձնագոհ հաւատքը, երբ իրեն հետ չընկերակցիր նաև Ֆիզիքական կենաց մասին պէտք եղած գիտակցութիւն մը: Մեր հիւանդները չենք յանձներ մէկու մը որ զօրաւոր հաւատք մը լոկ ունի անոր առողջանալուն վրայ, և որ պատրաստ է անձնուիրաբար դարմանել զանիկա: Մենք կը

փնտռենք մէկը որ լսան մը սորված է այդ հիւանդութեան պատճառին եւ անոր դարմանումին եղանակացը վրայ, որ քննած եւ ուսումնասիրած է մարդկային մարմինը ու գիտէ թէ ինչ պայմաններ հարկաւոր են այդ հիւանդութեան անհետացմանը համար: Մենք կը դիմենք բժիշկի մը խրատներուն եւ դարմանումներուն, որ տարիներու աշխատութեամբ եւ փորձառութեամբ գիտակցութիւն շահած է այս գործին մէջ: Բայց տակաւին պէտք եղածին չափ չենք հասկցած թէ մարդուս Ֆիզիքական կազմութեանը ու անոր գործնէութեանցը մասին ընդհանուր գիտակցութիւն մը անհրաժեշտ է ամեն մօր համար որ պաշտօն ունի առողջ վիճակի մը մէջ պահել մանկան մարմինը, տակաւին չենք հասկցած թէ այսպիսի գիտակցութեանէ մը զուրկ եղող մայրերուն արտադրած վնասակար գործերուն պատճառաւ է որ շատ մը հիւանդութիւններ եւ ախտեր ծնունդ կ'առնեն մանկական կենաց փափուկ շրջանին մէջ, եւ տարուէ տարի կը խանգարեն միլիոնաւորներու առողջութիւնն ու երջանկութիւնը: Հաւատքը չէ որ կը պակսի մայրերուն մէջ ընդհանրապէս, ու ոչ ալ անձնուէր գործը, ալ գիտակցութիւն: Գիտակցութիւն տուէք մայրերուն, եւ բանաւոր հաւատքներու պիտի փոխուին անոնց բուռն ու անկեղծ՝ բայց կոյր հաւատքները: Գիտակցութիւն տուէք մայրերուն եւ միակ միջոցը տուած պիտի ըլլաք անոնց՝ ճշմարտապէս օգտակար ընծայելու իրենց անձնուէր գործնէութիւնները: Գիտակցութիւն տուէք մայրերուն, եւ կերպարանափոխ պիտի ըլլայ աշխարհ կարճ ժամանակէն ու պիտի անհետանան

չատ չարիքներ, պիտի պակսին շատ թշուառութիւններ, եւ յառաջ պիտի դան աւելի առողջու երջանիկ կեանքեր: Ոչ մէկ բան այնքան անդարմանելի փնասներ հասուցած է մարդկային սեռին, ոչ մէկ բան այնքան նպաստած է Ֆիզիքական զանազան տկարութեանց մարդկային կազմուածքին մէջ արմատանալուն որքան դիտակցութենէ զուրկ եղող մայրական կոյր հաւատքներէ արտադրուած գործեր: Մայրը, անհուն սիրոյ եւ անձնուիրութեան այդ մարմնացումը, որ մանկական փափուկ շրջանին մէջէն մարդկային սեռը առողջ չափահասութեան մը առաջնորդելու վսեմ պաշտօնը ունի, անոր դաւիճը կը դառնայ ակամայ երբ զուրկ է իր այս պաշտօնին պահանջած գիտակցութենէն:

Երբ ճարգուս հոգեկան վիճակը նկատի առնենք, աւելի եւս կը շեշտուի մայրական գիտակցութեան անհուն կարեւորութիւնը: Չկրնար արժանաւոր մայր մ'ըլլալ այն կինը որ ընդհանուր գաղափար մ'իսկ չունի իր զաւակին հոգեկան կենաց աճումը կառավարող օրէնքներուն մասին, որ չգիտեր բնաւ թէ ինչ վճռական շրջաններէ կ'անցնի մանկան մը հոգին, թէ ինչ բնական կարգով կը ծնին անոր զգացումները եւ ինչ փոփոխութիւններ կը կրեն տարիներու ընթացքին մէջ, որ չգիտեր թէ ինչ բանաւոր միջոցներով կարելի է արմատախիլ ընել մանկական հոգւոյն մէջ ինքնաբերաբար ծնունդ առնող անասնական վայրագ ու գձուձ կիրքեր, եւ ինչպէս կարելի է զարգացնել անոր ազնուագոյն զգացումները: Մայր մը որ տարրական ծանօթութիւն մ'իսկ չունի նկարագրի հիմերը կազմող հոգեկան այս

իրականութեանց մասին, բացարձակապէս անկարող է առողջ նկարագրով չափահասութեան մը առաջնորդել իր զաւակը, թէեւ իր կեանքն իսկ զոհելու պատրաստ ըլլայ անոր բարելաւութեանը համար: Հաւատք չէ որ կը պակսի մեր մայրերուն քով ու ոչ ալ գործ, այլ գիտակցութիւն: Մարդկային հոգեկան բնութեանը մասին լուսաւորուած գիտակցութիւն մը տուէք մայրերուն, եւ ստեղծած պիտի ըլլաք մարդկային նկարագրին հիմնական բարեկարգման միակ ազդեակը:

3

Նոյն ճշմարտութիւնը կը պարզուի մեր առջեւ երբ կրօնական զգացման վրայ դարձնենք մեր ուշադրութիւնը: Բնագր մըն է կրօնը, արմատական մէկ մասը մարդկային բնութեան, ինքնածին ու անդիմադրելի մէկ բղխումը մարդկային սրտին, բարձրագոյն մէկ արտայայտումը մարդկային կամքին: Բարին կը փնտռէ մարդ, Բարին կը պաշտէ և Բարին մարմնացնել կը ճգնի անհատական ու ընկերական կենաց մէջ: Եւ ո՞վ կրնայ արժանաւորապէս գնահատել Բարին փնտռող այս կամքին մարդկութեան մատուցած ծառայութիւնները: Կրօնի այս զգացումն է որ կը դրդէ զմարդ ամեն բան զոհել Բարին ժառանգելու համար, իր անձը տալ ուրիշներուն ծառայութեանը, նուիրուիլ աշխարհի փրկագործութեան վսեմ գործին, եւ աշխատիլ “Երկնից Թագաւորութիւնը” հաստատել իր կեանքին եւ ընկերութեան կենաց մէջ: Պատկառիլ միայն կրնանք կրօնի առջեւ ու օրհնել անոր գոյու-

Թիւնը ու գործնէութիւնը ամեն դարու եւ ամեն ժողովուրդի մէջ :

Բայց կրօնքն իսկ, մարդկային կեանքը փրկող այս միակ ոյժը, ամենամեծ չարիքներու ծնունդ կրնայ տալ երբ չառաջնորդուիր լուսաւորուած գիտակցութենէ մը : Բաւական է կրօնի պատմութեանը վրայ հարեւանցի ակնարկ մը նետել այս պնդումին ճշմարտութեանը համոզուելու համար : Ընկերութեան հիմերը խախտող ամենէն գարշելի մոլութիւններն իսկ սրբագործուած են անցելոյն մէջ եւ իբրեւ պաշտամունք կատարուած կրօնի կողմէն, ինչպէս անառակութիւնը : Ո՞վ կրնայ տարակուսիլ նախնի ու ներկայ բարբարոս ցեղերուն կրօնական անկեղծ, ջերմեռանդ ու բոլորանուէր կեանքին վրայ, եւ սակայն կրօնի ոչ միայն թոյլտուութեամբը այլ մանաւանդ հրամանովը կը ջանային ու կը ջանան անոնք ուրիշին իրաւունքները յափշտակել, գողնալ, աւարտութիւններ ընել եւ մարդակերութեամբ իրենց վերէժխնդրութեան պապակը յագեցնել : Իբրեւ կրօնական պարտականութիւն մը չէին վարաներ ու չեն վարանիր անոնք ողջակիզել կամ ջուրը նետել իրենց անմեղ զաւակները, խոշոտել իրենց մարմինները, եւ ապրիլ մարդուս Փիզիքական ու հոգեկան կեանքը հաւասարապէս քայքայող աղտոյութեանց մէջ : Կրօնը հարկաւորապէս մոլեռանդութիւն յառաջ կը բերէ ամեն ուր որ գոյութիւն չունի մտաւոր զարգացումը, եւ որչափ աւելի ջերմեռանդ ըլլայ այնչափ աւելի կարգիլէ ընկերութեան բարեկարգումը ու կը խափանէ բարոյական լաւագոյն կենաց յառաջդիմութիւնը : Տգէտ բայց կրօնասէր ան-

հատներու եւ ժողովրդոց իւրաքանչիւրին կեանքը կենդանի օրինակ մը կ'ընծայէ այդ մասին :

Բաղաքակիրթ աշխարհի մէջ բարեփոխուած է կրօնը եւ բարոյական արդի սկզբունքներ կը քարոզէ պիտի առարկէք : Լաւ : Բայց ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ կրօնի այդ բարձրացումն ու ազնուացումը, ի՞նչպիսի գորութեան մը ազդեցութեամբն է կրցած այդ բարձրութեան հասնիլ եւ ի՞նչ տեսակ անհատներու մէջն է որ կրնայ իր վեհութիւնը պահպանել : Կրնա՞ք ուրանալ թէ ճշմարտութեան, արդարութեան, բարութեան ու սրբութեան գաղափարականներուն աստիճանական զարգացմանը հետեւած է կրօնը իր վերելքին մէջ, թէ Տիեզերական սիրաղեղ Հօր մը եւ մարդկային ընդհանուր եղբայրակցութեան գիտակցութեանէ ստացած է ան իր ամբողջ այլասիրական վեհ ներշնչումներն ու անձնուիրութեան լայն գործնէութիւններ : Եւ կրնա՞ք չընդունիլ թէ իմացական զարգացման արդիւնք են միշտ անհատի մը ճշմարտութեան, արդարութեան, բարութեան ու սրբութեան մասին կազմած գաղափարականներուն ալ զարգացումները, թէ իր մտքի լայնութեան ու խորութեան աստիճանէն կախում ունի միշտ քրիստոնէին Տիեզերական Հօր մը եւ մարդկային սեռի եղբայրակցութեան մասին ունեցած գիտակցութեան ալ լայնութեան ու խորութեան աստիճանը : Այսպէս, կրօնական կենաց զարգացման նաեւ միակ ուսովիրան է մտաւոր զարգացումը : Իմացական տարրն է որ կը չափորոշէ օրէն կրօնի ունեցած բարոյական արժանիքն ու աստիճանը : Տարբերութիւն չընենք թէ քրիստոնէական ճշմարիտ կրօնը դաւանի

մէկը, կրօնքով բարբարոս մըն է այն դարձեալ եթէ բարբարոս մըն է մտքով.— մոլորութեանց քաոս մը կը կազմեն անոր հաւատալիքները, նախապաշարմանց վրայ են հիմնուած անոր կրօնական համոզումները, մարդուս պատկերով շինուած հսկայ կուռք մըն է անոր պաշտած Աստուածը եւ բարոյական վերնագոյն սկզբանց դէմ սլայքար մըն է անոր կեանքը: Միտքը, մշակուած միտքը, բանաւոր խորհուրդներ յըղանալու կարող միտքն է միակ ստեղծիչը եւ որդեգրողը բարոյական սկզբանց, միակ ազդակը աղնուագոյն ձգտումներու զօրացմանն ու հետեւապէս յոռեգոյններուն զսպմանը, միակ ռահ վիրան կեանքի ամեն կատարելագործմանց եւ առաջին անհրաժեշտ պայմանը “Երկնից Թագաւորութեան” աստիճանական դալստեանը: Ժողովուրդին միտքը մշակել ջանացէք նախ առողջ գաղափարներով ու խորհուրդներով, եթէ անոր կեանքը բարեփոխել կը բաղձաք: Մտքէն կ'սկսի ամեն բարեփոխում: Ժողովուրդին իմացական կարողութիւնները զօրացնել թող ըլլայ ձեր առաջին մտահոգութիւնը: Կեանքի կենդանի օրինակներով եւ լեզուի ու գրչի քարոզութիւններով բարոյական սկզբունքներ պարզեցէք անոր մտքին առջեւ, ճշմարտութեան, արդարութեան, բարութեան ու սրբութեան բարձր գաղափարականներ, տիեզերքի միութեան ու բանաւորութեան վրայ գիտական ներշնչող տեսութիւններ, ընկերական կեանքը կառավարող ու բնաշրջող օրէնքներուն վրայ անխախտ համոզումներ, բընութեան եւ պատմութեան մէջ Աստուծոյ ներգոյրութեան ու մշտական գործնէութեանը մասին

խորին գիտակցութիւն մը, մարդկային սեռի եղբայրակցութեանը ու վսեմ ճակատագրին վրայ հաստատուն հաւատք մը, գիտակցութիւն տուէք անհատին ու ժողովուրդին, եւ արդէն իսկ սկզբած պիտի ըլլաք այդ ժողովուրդը բարոյական ամեն տեսակ շարեաց ճիրաններէն փրկելու եւ դէպի կատարեալ կեանքը առաջնորդելու մեծ ու փառաւոր գործին: Բարիին հասնիլ ու Բարին վայելիլ կը ճգնի կրօնը, իսկ Բարին ցոյց տալ կոչուած է գիտակցութիւնը: Գիտակցութեան ջանովը լուսաւորեցէք կրօնի շարժիչ ուժով յառաջացող մարդկութեան ճամբան: Գիտակցութիւնն է մարդկութեան միակ առաջնորդը կենաց այս վտանգալից ճամբորդութեան մէջ, կրօնի տեսութիւն պարզեցող միակ յարաձուռ լոյսը, առաջին անհրաժեշտ պայմանը անհատին ու ընկերութեան մէջ Բարիին, ճշմարտին ու Գեղեցկին շարունակական ներմուծմանն ու մարմնացմանը, եւ հետեւապէս նաեւ անհրաժեշտ պայմանը օգտակար, երջանիկ ու կատարեալ կենաց:

Ինչ որ ըսինք մօր մ'ունեցած հաւատքին կամ կրօնի եւ անոր արտադրած գործնէութիւններուն մասին, կրնանք նոյն ճշմարտութեամբ ըսել նաև կղերի մը, ուսուցչի մը, բարեկարգիչի մը, հոգաբարձուի մը, մարդասէրի մը, եւ կամ ընկերական ոեւէ գործնէութեան մասնակցող անհատի մ'ունեցած հաւատքին ու անոր արտադրած գործնէութեանց մասին: Որչափ ալ զօրաւոր հաւատքի տէր ըլլայ մէկը եւ որչափ ալ անկեղծ ու անձնուէր ըլլան իր ջանքեր, դարձեալ անկարող պիտի ըլլայ այդպիսին օգտակարապէս ծառայել իր ստանձնած պաշտօնին մէջ,

եթէ չունի նաեւ անոր պահանջած գիտակցութիւնը: Ազնիւ զգացումներէ լոկ մղուելով հանրային ոեւէ բարենպատակ գործի մասնակցող անձանց խիստ շատերը իրենց անգիտակցութեան պատճառաւ օգնելէ աւելի կը մնասեն այդ գործին: Մեր ժողովուրդը շատ աւելի բարեկարգ վիճակ մը պիտի ունենար այսօր, շատ աւելի օգտակար արդիւնքներ յառաջ պիտի բերէին մեր դպրոցները, եւ շատ աւելի հաստատուն ու տեւական պիտի ըլլային մեր բարեսիրական կազմակերպութիւնները, եթէ իրենց պաշտօնին պահանջած գիտակցութենէն զուրկ եղող կղերներ, ուսուցիչներ, հոգաբարձուներ, հանրային գործիչներ, եւ մինչեւ անգամ ընկերութեան անդամակիցներ պակաս ըլլային մեր մէջ: Հաւատքը միայն չէ որ պիտի յարմարցնէ մէկը օգտակարապէս ծառայելու իր անձին կամ իր ժողովուրդին բարեխառութեանը ու ոչ ալ գործը, այլ մանաւանդ գիտակցութիւնը:

4

Բայց հաւատքի ու գործի նման մարդկային բնութենէն ինքնաբերաբար բղխող բան մը չէ գիտակցութիւնը: Մի՛ խարուիք անոնցմէ որ գիտակից կը կոչեն եռանդուն ատենաբանութեան մը կամ սիրտը խանդավառող ոեւէ ազդեցութեան տակ յուզուող եւ անձնագոհ գործնէութեանց սկսող անհատը կամ հասարակութիւնը: Գիտակցութեան նշան չէ բնաւ եռանդը կամ գործը: Գիտակից չենք կրնար կոչել մայր մը,

որովհետեւ կը գուրգուրայ իր զաւկին վրայ ու պատրաստ է անոր համար դժուրելու: Գիտակից կը կոչենք այն մայրը միայն որ սորված է կենաց գոյութեանն ու անձան պայմաններուն մասին բնախօսութեան ու հոգեբանութեան յայտնած ճշմարտութիւնները, եւ անոնց համեմատ կ'աշխատի առողջ ու բարի չափահասութեան մը յառաջացնել իր զաւակը: Տարիներու խղճամիտ աշխատանքովը միայն գիտակցութիւն կրնայ ըստանալ մարդ: Իրենց կեանքը բնախօսական կամ հոգեբանական հետախուզութիւններու նուիրող գիտուններուն յայտնած ճշմարտութիւնները պարունակող գրքեր կամ գրութիւններ կարդալով միայն կրնայ իր պաշտօնին պահանջած գիտակցութիւնը ստանալ մայր մը: Առանց իր կողմէն ջանքեր իգործ դնելու ոչ մէկ անհատ կրնայ զարգացնել իր գիտակցութիւնը: Հաստատուն օրէնքներով կը կառավարուի ամբողջ բնութիւնը, եւ բնութիւն ըսելով կը հասկնանք հոս այնչափ մարդկութիւնը՝ իր բոլոր անհատական եւ ընկերական գործնէութիւններով՝ որչափ Ֆիդիքական տիեզերքը: Անհատի մը կենաց մէջ չպատահիր բնաւ փոփոխութիւն մը, անոր հոգիէն չանցնիր զգացում մը կամ խորհուրդ մը, անոր մարմինէն չարտայայտուիր բնաւ գործ մը որ չունենայ իր պատճառը ու յառաջ վալուն օրէնքը: Ընկերութեան մէջ յառաջ չգար բնաւ շարժում մը, կազմակերպութիւն մը եւ կամ ժողովուրդներու ճակատագիրը վճռող յեղաշրջում մը որ արդիւնք եղած չըլլայ հաստատուն օրէնքներու համեմատ գործող Ֆիդիքական կամ հոգեկան ուժերու: Գի-

տակցութիւն ըսելով կը հասկնանք հոս ընդհանուր գաղափարներ ունենալ բնութեան բոլոր փոխակերպումները յառաջ բերող ուժերուն եւ անոնց գործնէութիւնները կառավարող օրէնքներուն մասին :

Գիտութիւնը միայն կրնայ տալ մարդուս այսպիսի գիտակցութիւն մը : Որովհետեւ ի՞նչ է գիտութիւնը եթէ ոչ դասակարգուած ծանօթութիւնը այն ամեն բաներուն որոնք տեղի կ'ունենան մեր մէջը ու մեր շուրջը, դասակարգուած ծանօթութիւնը՝ մեր զգացումներուն, մեր ձգտումներուն, մեր իտէալներուն, մեր հաւատքներուն, ու մեր կենաց ամբողջ գործնէութիւններուն, դասակարգուած ծանօթութիւնը՝ մեր կրօնական, ընտանեկան, կրթական, քաղաքական ու ընկերական ամեն տեսակ հաստատութեանց, անոնց միջոցաւ արտայայտուած մարդկային բոլոր գործնէութեանց, եւ անոնց աճումն ու զարգացումը կառավարող անխախտ օրէնքներուն : Ի՞նչ է գիտութիւնը եթէ ոչ դարերու փորձառութեան ու տքնաշան ուսումնասիրութեանց արդիւնքը եղող դասակարգուած ծանօթութիւնը այն կենսական ու շարունակական յարաբերութեանց զորս ունի մարդ իր միջավայրին հետ : Ով որ ընդհանուր գաղափար մը գոնէ չունի գիտութեան յայտնած այս ճշմարտութիւններուն վրայ, կենաց գիտակցութիւնն ալ չունի, և հետեւապէս չկրնար վարել առողջ, օգտակար ու զարգացուն կեանք մը : Կենաց գիտակցութիւն ժառանգելու միակ պայմանն է շարունակական հաղորդակցութիւն մ'ունենալ բնութեան ուսումնասիրութեանը

նուիրուած մեծ մտքերու արտայայտած խորհուրդներուն հետ :

5

Մեր հասարակութեան մէջ անծանօթ է գրեթէ ԱՇԽԱՏԱԼԻՑ ընթերցումը : Այն գրքերն ու գրութիւնները ամենէն աւելի կը կարդացուին, որոնք աշխատանք ու խորհուրդ չեն պահանջեր ընթերցողին կողմէն, որոնք հաճոյք միայն առթելու կը ծառայեն : Այսպիսի հազարաւոր գրքերու կամ գրութիւններու ընթերցումներ չեն կրնար մէկու մը գիտակցութիւնը զարգացնել : Կենաց ունէ մէկ երեւութիւն խղճամիտ ուսումնասիրութեան արդիւնքը եղող գրքերու և գրութիւններու աշխատակից ընթերցումներովը միայն կրնայ մարդ զարգացնել իր գիտակցութիւնը : Առանց այսպիսի ԸՆՏՐՈՒԱԾ ընթերցման եւ առանց ընթերցողին կողմէն եղած շարունակական ՁԱՆԻՔՆԵՐՈՒ չկայ գիտակցութեան զարգացում :

Կը շեշտենք կրկին : Հաւատք պէտք է մեր ժողովուրդին ու ոչ ալ գործ, այլ գիտակցութիւն : Մարդուս մէջ բնազդօրէն կը ծնին արդէն հաւատքն ու գործը, բայց անհատին կողմէն եղած մասնաւոր ջանքերու միջոցաւ միայն կրնայ ծնանիլ ու զարգանալ գիտակցութիւնը : Գիտակցութիւն տուէք ժողովուրդին, եթէ կ'ուզէք որ բուռն և անկեղծ՝ բայց կոյր հաւատքներու ազդեցութեամբ չնետուի անիկա իր կենաց բարձրագոյն շահեկանութիւնները վտանգող կործանարար գործնէութեանց մէջ, եթէ կ'ուզէք որ բանաւոր

հաւատքներու առաջնորդութեամբ յառաջանայ անիկա իր գոյութեանն ու զարգացմանը նպաստող օգտակար գործնէութիւններու մէջ: Գիտակցութիւն տուէք ժողովուրդին. այս է անոր առաջին պէտքը ամեն ժամանակ ու ամեն պարագայի տակ: Ստեղծեցէք ընտանիքի վրայ, կրօնքի վրայ, դպրոցի վրայ, կառավարութեան վրայ, բնութեան, կենաց ու ընկերութեան վրայ ժամանակիս գիտական տեսութիւնները պարզող գրականութիւն մը, տարածեցէք ղանիկա ժողովրդեան բոլոր խաւերուն մէջ, գործածեցէք ամեն միջոց այսպիսի գրականութիւն մը կարգալու վարժեցնել հասարակութիւնը, և կատարած պիտի ըլլաք ձեր ամենէն նուիրական պարտականութիւններէն մին, եւ վայելած պիտի ըլլաք ձեր կենաց ամենէն թանկագին ու օրհնեալ առանձնաշնորհումներէն մին: Գիտակցութեան զարգացումն է ռազմիրան ամեն տեսակ յառաջդիմական և օգտաւէտ գործնէութեանց: Իր անձինն ու իր նմաններուն ճշմարտապէս օգտակար ըլլալ փափաքող մէկու մը տեւական ջանքը ըլլալու է գիտակցութիւն ստանալ ու գիտակցութիւն տալ իր նմաններուն:

6

Եւ դպրոցին մէջն է որ պիտի կրնայ ընթերցման առողջ ճաշակ մ'ստանալ ամեն անհատ: Թերեւս հարցուի թէ ինչո՞ւ դպրոցին վրայ ձգել կ'ուզէք ժողովրդեան մը ընթերցանութեան ճաշակը զարգացնելու գործը. դպրոցին՝ որ հազիւ

հաղ կրնայ ժամանակ գտնել քանի մը տարրական ծանօթութիւններ լոկ հաղորդելու իր աշակերտներուն: Աւելի խնայողական չէ՞ միթէ հանրային գրադարանին յանձնել այս պաշտօնը: Դպրոցական շրջան մը աւարտող երիտասարդը չկրնա՞ր միթէ ինքնաբերաբար զարգացնել իր գրական ճաշակը, եթէ միայն պէտք եղած գրքերը հայթայթուին իրեն: Ժամանակի ու դրամի ահագին շահ մը չպիտի՞ ըրած ըլլանք եթէ փոխանակ դպրոցական շրջանին կարեւոր մէկ մասը այս նպատակին յատկացնելու, միջոցներ գործածենք որ դպրոցի մը ընթացքը աւարտելէ յետոյ պատեհութիւն ունենան մեր երիտասարդները սնուցիչ գրքեր կարդալու: Ստիպուած ենք բացասական պատասխան մը տալ բոլոր այսպիսի հարցումներու: Ահաւասիկ մեր պատճառը:

Կենաց մանկական ու պատանեկան շրջաններուն մէջ միայն կ'ունենայ մարդ անշահախնդիր հետաքրքրութիւն մը, այսինքն ներքին բնազդային դրդում մը ամեն բան քննելու, ամեն բանի վրայ ծանօթութիւն ստանալու՝ առանց շահու ահնկալութեան: Տարիներու ընթացքին մէջ հետզհետէ կը տկարանայ անշահախնդիր հետաքրքրութեան այս բնազդը, այնպէս որ չափահաս անձը կը դադրի այլեւս հետաքրքրուելէ այն առարկաներով կամ ծանօթութիւններով, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կապակցութիւն մը չունին իրեն անձնական շահերուն կամ զբաղմանը հետ: Մարդու մը հետաքրքրութիւնն է որ կ'ուզէ ու կը կառավարէ իր ընթերցումներուն ընթացքը. այն գիրքերն ու գրութիւնները միայն կարգալ կը փափաքինք, որոնք մեր հե-

տաքրքրութիւնը գոհացնող ծանօթութիւններ կը պարունակեն: Բայց բնազդ մըն է անշահախնդիր հետաքրքրութիւնը, որ ալիքի մը նման կուգայ կ'անցնի մանկական ու պատանեկան շրջաններու վրայէն՝ անգամ մըն ալ ետ չգառնալու պայմանաւ: Իր իմացական կարողութեանց զարգացմանը համեմատ ինքաբերաբար կը դրդուի պատանին կարգաւ այդ զարգացմանց համապատասխան նիւթերու վրայ ճառող գրքեր, անոր հետաքրքրութիւնը յաջորդաբար կը դառնայ տարբեր տարբեր նիւթերու, այնպէս որ դիւրին է մեթոտաւոր վարժութեանց շնորհիւ յառաջ բերել անոր մէջ բազմակողմանի ընթերցանութեան մը թանկագին ունակութիւնը, որ կրնայ տեւել իր ամբողջ կենացը մէջ: Չափահասին համար յաւիտենապէս կորսուած կրնայ համարուիլ բազմակողմանի ընթերցանութեան մը ունակութիւնը ժառանգելու այս ոսկեղէն պատեհութիւնը: Հազարաւոր իմաստալից գրքեր թող գտնուին իր տըրամադրութեանը տակ, ներքին դրդում մը չը պիտի զգայ անիկա զանոնք կարդալու: Թերեւս տկար հետաքրքրութեան մը յագուրդ տալու համար ձեռք առնէ այդ գրքերէն մէկ քանին. պարապութեան առթած ձանձրոյթը փարատելու համար թերեւս կարգաւ իսկ սկսի զանոնք, բայց քիչ ատենէն պիտի ստիպուի դադարեցնել իր ընթերցումները, որովհետեւ անոնցմէ հաճոյք քաղելու ընդունակութիւնը չգտնուիր իր մէջ, որովհետեւ յոգնութիւն եւ գլխու ցաւ մը կ'զգայ ամեն անգամ որ ջանայ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացնել անոնց վրայ. այլեւս անհետացած է անոր մէջէն անշահախնդիր հետաքրքրութեան

այն զօրաւոր բնազդը որ կրնայ տոկալ աշխատալից ընթերցմանց առթած անխուսափելի յոգնութիւններուն: Ոչ մէկ անհատ կրնայ իր ընթերցման ճաշակը զարգացնել առանց նախապէս աստիճան մը յոգնեցնելու իր միտքը: Չափաւոր բայց յաճախ կրկնուող ցաւերու մէջէն միայն կրնայ քայլ առ քայլ յառաջանալ մարդ իմացական հաճոյից: Զօրաւոր հետաքրքրութիւն մ'ունենալու է մարդ որ յօժարի այդ ցաւերուն տոկալով շարունակել իր աշխատալից ընթերցումները, եւ, հետեւապէս, աստիճանաբար զարգացնել իր ճաշակը: Պատանեկան շրջանին մէջն է որ իր զարգացման բարձրագոյն կէտին կը հասնի անշահախնդիր հետաքրքրութիւնը, ամեն տեսակ ծանօթութիւններ ամբարել ձգտող բազմակողմանի հետաքրքրութեան մը բնազդը. իսկ չափահասութեան շրջանին մէջ մեծապէս կը տկարանայ մարդու ընդհանուր հետաքրքրութիւնը, զօրաւոր կը մնայ միայն իր անձնական շահերուն կամ զբաղմանց հետ սերտ կապակցութիւն ունեցող խնդրոց մասին շատ նեղ ու միակողմանի հետաքրքրութիւն մը: Այս է ահա պատանին ու չափահասին միջեւ գտնուող անհուն տարբերութիւնը: Առաջինը ունի իր մէջ առողջ գրականութեան մը բազմակողմանի ընթերցումներէն հաճոյք քաղելու, եւ յաճախ կրկնուած ընթերցումներու միջոցաւ զբաղման զարգացեալ ճաշակ մը կամ կարգաւ տեւական ունակութիւն մը կազմելու ներքին անհրաժեշտ պայմանը, իսկ երկրորդը զուրկ է անկէ: Արտաքին նպաստաւոր միջավայրը անկարող է առանձինն ունէ զարգացում շնորհել մեզ, եթէ չունինք անոր ազդե-

ցութեամբը գործելու պատրաստ ներքին դր-
դումներ կամ ընդունակութիւններ, կրնայ մարդ
մեծ գետի մը եզերքէն անցնիլ, բայց շուրջ չպի-
տի խմէ անկէ եթէ ծարաւի ներքին դրդումը
գոյութիւն չունի իր մէջ այդ պահուն: Նոյնպէս
ալ կրնայ մարդ ճոխ գրադարանի մը հազարաւոր
գրքերը ունենալ իր առջեւ, բայց չպիտի կարգայ
զանոնք եթէ հետաքրքրութեան ներքին դրդում
մը չզգար իր մէջ: Ո՛չ, հանրային գրադար-
աններու միջոցաւ չենք կրնար ժողովուրդի մը
մէջ բազմակողմանի ընթերցումներու զարգաց-
եալ ճաշակ մը յառաջ բերել, եթէ դպրոցին մէջ
արդէն իսկ չենք սկսած այդ գործին:

Գիտակցութիւն ժառանգելու միակ պայմանն
է շարունակական հաղորդակցութիւն մ'ունենալ
քաղաքակրթութեան հետ, եւ դպրոցն է այն
միակ հաստատութիւնը որ պիտի կրնայ այսպիսի
կենսական հաղորդակցութեան մը կարողութիւնը
յառաջ բերել անյատին մէջ:

ՀԱՄԵԿՐՈՒԹԵԱՆ ԱՃՈՒՄԸ

1

Երկու հակառակ տպաւորութիւններ կ'ստա-
նանք ուրիշ անձերու հետ ունեցած մեր յարա-
բերութիւններէն.—անոնցմէ ոմանք հաճոյք կ'առ-
թեն մեզ, իսկ ուրիշներ՝ ցաւ կամ տհաճութիւն:
Մեզի հաճոյք առթող անձանց ընկերակցութենէն
կ'ախորժինք բնականաբար, իսկ տհաճութիւն
պատճառողներէն կը խորշինք ընդհակառակը:
Այս երկու զգացումներն ալ անձնասիրական են
հաւասարապէս: Այս ինչ անձին ընկերակցութե-
նէն կ'ախորժիմ, եւ մինչեւ անգամ տեսակ մը
սէր կը տածեմ անոր վրայ, որովհետեւ իմ անձին
գոհունակութիւն կամ երջանկութիւն կը պատ-
ճառէ ան: Ինծի համար նշանակութիւն չունին
այդ անձին հոգերն ու ցաւեր, յոյսերն ու երազ-
ներ. չեմ մասնակցիր ես անոր զգացումներուն,
այլ պարզապէս կը նկատեմ զանիկա իբր գործիք մը
հաճոյառիթ զգացումներ արթնցնելու իմ մէջս:
Այնչափ բացակայ է համակրութեան զգացումը
այսպիսի անձնակեդրոն սէրէ մը, որչափ բացա-
կայ է տհաճութենէ կամ ատելութենէ: Այսպիսի
զուտ անձնասիրական բնոյթ մ'ունի բարեկամի,
ընտանիքի կամ ազգի սէր կոչուած զգացում-
ներուն մեծամասնութիւնը:

Ուրիշի մը տրտում դէմքը եւ կամ արցուն-
քի կաթիլը կրնայ ցաւ կամ տհաճութիւն յառաջ

բերել մեր սրտին մէջ, մինչդեռ անոր զուարթ ու ծիծաղկոտ դէմքը ուրախութիւն կրնայ տարածել ընդհակառակը: Ուստի կ'աշխատինք այդ «ուրիշին» ցաւը փարատել կամ զանիկա երջանկացնել, ոչ թէ որովհետեւ անոր երջանկութիւնը ինքնին ունէ արժէք ունի մեզ համար, այլ որովհետեւ անոր ցաւը տհաճութիւն կը պատճառէ մեզի, իսկ երջանկութիւնը՝ հաճոյք: Ներկայ գրականութիւնը բազմաթիւ օրինակներ կ'ընծայէ մեզ այսպիսի անձնակերպոն—բարեսիրտ անձերու: Շատ գործասիրտ է Թայթօ Մէլէման. զգուշութեամբ կը կոխէ իր քայլերը, որպէսզի չբլլայ թէ միջատ մը ճմլէ իր ոտքերուն տակ. ժամեր կը վատնէ պզտիկ գիւղացիի մը լացերը հանդարտեցնելու համար, որովհետեւ ամեն տեսակ ցաւի ծածկուիլը կ'ուզէ իր աչքերէն: Բայց այդ նոյն գործավալից անձը՝ իր անասնական ցանկութեանց գոհացում տալ կարենալու համար՝ անխղճօրէն կը մատնէ իր կինը, իր հայրը ու իր հայրենիքը: Ուրիշի մը ցաւերը լոկ մեղմացնել ջանալով՝ անոր համակիր եղած չենք ըլլաք բնաւ: Կրնայ մէկը ամեն տեսակ բարեսիրական գործնէութեանց մասնակցիլ, և նոյն ատեն զուրկ ըլլալ համակրութեան զգացումէն: Անձնասէրն ալ կրնայ մեծ բարեգործ մ'ըլլալ: Թշուառութեան առթած տհաճելի զգացումներէն իր անձը փրկելու շարժառիթով կրնայ մէկը ամեն տեսակ զոհողութիւններ ընել աշխարհի երեսէն չարիքը պակսեցնելու համար, և այսպիսի անձնասէրներու շարքին կը պատկանին ամեն ազգի մէջ երեւցող մարդասէրներուն բաւական մէկ մեծ մասը:

Ուրիշի մը համակիր ըլլալ կը նշանակէ բուն իսկ անոր սրտին մէջ յուզուող զգացումներուն մասնակցիլ, անոր երջանկութիւններուն ինչպէս վիշտերուն: Կ'ուզենք շեշտել հոս «երջանկութիւններուն» բառը, որովհետեւ իր նշանակութեան կէսը կորսնցուցած կ'ըլլայ «համակրութիւն» բառը, երբ ուրիշի մը ցաւակից ըլլալու իմաստով միայն գործածուի: Ուրախութիւն արտայայտելու համար հնարուած բառերէն թուով աւելի են ցաւ արտայայտող բառերը, կ'ըսէ Գերմանացի տառաչակարգ հոգեբանը Ունտթ, և լեզուի մէջ գոյութիւն ունեցող ցաւի նշանակներուն այս առաւելութիւնը ցոյց կ'ուտայ թէ մարդկային բնութեան մէջն ալ ընդարձակագոյն տեղ մը կը գըրաւէ ցաւի զգացումը, ու աւելի ճիւղաւորուած է: Անգլիերէն լեզուի մէջ խնդակցութիւն արտայայտող բառ մը հգտնուիր, կ'ըսէ Ամերիկացի օրիորդ հոգեբանը Գալքին, հետեւապէս Գերմաներէն բառ մը գործածել կ'ստիպուինք այդ դադափարը արտայայտելու համար: Մարդկային բնութեան թերի մէկ կողմին պատկերացումն է Անգլիական լեզուի այս պակասը, կը յարէ նոյն հեղինակը. աւելի դիւրին է մեզ համար վշտակցիլ ուրիշին քան թէ խնդակցիլ, աւելի դիւրին՝ լալ բարեկամի մը թշուառութեանը վրայ քան թէ մասնակցիլ անոր երջանկութեանը, անհունապէս դիւրին է մխիթարել վշտացեալը քան թէ արձագանք տալ ուրախ սրտի մը յոյզերուն:

Ցաւի զանազան տեսակներուն աւելի փորձա-

ունեւորած է մարդկային սեռը իր դարաւոր կե-
 նաց մէջ քան թէ ուրախութեան, և ճիշդ ասոր
 համար է որ իր ընկերներուն խնդակից ըլլալէ
 աւելի ցաւակից ըլլալ սորված է: Բայց դէպի
 երջանկութիւն կը դիմէ մարդկութիւնը: Սաու-
 զապէս կը բազմապատկուի աշխարհի երջանկու-
 թեան քանակը հոգեկան բոլոր զարգացումներուն
 հետ, և ապագային մէջ ուրիշին խնդակից ըլլալ
 այնքան դիւրին պիտի ըլլայ, որչափ ցաւակից
 ըլլալը եղած է անցելոյն մէջ: Երբ ուրիշի մը
 վշտակից ըլլանք, բնականաբար ամեն ճիգ ի
 դործ կը դնենք անոր այդ վիշտը մեղմացնելու
 կամ փարատելու: Այսպիսի համակրութեան մը
 շնորհիւ միայն աստիճանաբար պիտի կրնան ջն-
 ջուիլ աշխարհի թշուառութիւններն ու շարիքներ:
 Բայց երբ մեզմէ բարձր անձի մը երջանկութիւն-
 ներուն, երազներուն ու ձգտումներուն համա-
 կրինք, հարկաւորապէս մեր մէջն ալ պիտի ըզ-
 քանք հոգեկան այդ յուզումները: Այսպիսի հա-
 մակրութեան մը շնորհիւ միայն աստիճանաբար
 պիտի քաշուի մարդկութիւնը դէպի ազնիւ, եր-
 ջանիկ ու կատարեալ կեանքը: Հա՞րկ է հոս ըսել
 թէ առանց համակրութեան երկրորդ տեսակին
 շատ տկար պիտի մնայ համակրութեան առաջին
 տեսակն ալ: Հա՞րկ է ըսել թէ մեծ մարդոց
 համակրիլ չգիտցող անձը զրկուած է իր սիրտն
 ու հոգին, իր ձգտումներն ու նկարագիրը, իր
 ամբողջ կեանքը վեր քաշող բոլոր օրհնեալ ազ-
 դեցութիւններէն: Անյուսալի վիճակ մ'ունի ար-
 դարեւ այն ժողովուրդը որ չէ սորված դեռ
 համակրիլ իր մէջ ապրող ներկայացուցիչ հոգի-
 ներուն:

Շատ դժուարութեամբ ու յամբօրէն կ'աճի
 համակրութեան զգացումը մարդկային անհատին
 մէջ, ինչպէս շատ դժուարութեամբ ու յամբօ-
 րէն աճած է մարդկային ցեղին մէջ: Անձնասի-
 րական զօրաւոր զգացումներով կ'սկսի մարդ իր
 կեանքը, որոնք դիւրաւ տեղի չեն տար իրենց
 հակառակող ոեւէ զգացման առջեւ: Անձնասի-
 րական զգացումներուն մէջէն աստիճանաբար ու
 մաքաւամբ միայն դէպի այլասիրութիւն կը
 յառաջանայ ամեն զարգացող անհատ կամ ժո-
 ղովուրդ:

Մեծ անձնասէր մըն է մանուկը. իր հան-
 դիստն ու շահը միայն կը փնտռէ. հոգ չունի
 բնաւ ուրիշներուն վրայ. իր անձն է իր ամբողջ
 աշխարհը, որուն գոհացում տալու համար միայն
 կուլայ ու ճչէ: Բայց երկար ատեն փակուած
 չկրնար մնալ ան իր անձին նեղ սահմաններուն
 մէջ: Կենաց տարբեր շրջաններուն հետ նոր ազ-
 դեցութիւններ յաջորդաբար կուգան լայնցնելու
 համար անոր սիրտը, ընդարձակելու համար անոր
 սիրոյ աշխարհը, եւ այսպէս դէպի այլասիրու-
 թիւն առաջնորդելու համար զանիկա: Ծնողքի,
 եղբոր ու քրոջ, խաղընկերներու և բարեկամներու,
 սիրուհիի ու վերջապէս զաւակներու սէրեր յա-
 ջորդաբար կուգան այլասէր էակի մը փոխել այդ
 իսկզբան անձնասէր մանուկը: Կզգիացած կեան-
 քով մը չապրիր այլեւս այդ անհատը, ընտանե-
 կան ու ընկերական շատ մը սիրազօղ յարաբե-
 րութիւններով կապուած է ուրիշներուն հետ:

Ալ իր անձը լուկ չէ իր խորհուրդներուն ու սիրոյն առարկան, ուրիշ անձեր ալ կան իրմէ դուրս որոնց հանգստութեանն ու երջանկութեանը համար պատրաստ է իր հանգիստն ու երջանկութիւնը զոհելու: Եւ ընտանեկան ու ընկերական այս սէրեր կուգան պատրաստել մարդուս սիրաբաւելի մեծ սէրերու ընդունելութեան. — կուգան տեղ պատրաստել մարդուս սրտին մէջ համայնքին սիրոյն համար, կուգան ամբողջ մարդկութիւնը իր մէջ բովանդակելու աստիճան մեծ սիրտ մ'ստեղծել անհատին մէջ:

Մեծ սրտեր արտադրել, որոնց մէջ արձագանգ կարենան գտնել ուրիշներուն ցաւերն ու տենչեր, որոնց մէջ կարենայ բաբախել Ամբողջին սիրաբաւ իր բոլոր յոյգերովն ու տառապանքներով. համակիր մեծ սրտեր արտադրել՝ այս է մարդկային կենաց դարաւոր տառապանքներուն նպատակը: Որովհետեւ համակիր մեծ սրտերն են որ մեծ նկարագրեր պիտի արտադրեն եւ մեծ նկարագրերն են ընութեան գլուխ գործողները:

Բայց ամեն անհատի մէջ անխտիր տեղի չունենար համակրութեան այս ընդլայնումը, եւ ուստի անձնակեդրոն անձէն սկսեալ ամեն տեսակ աստիճանաւորումներ կը գտնենք մարդոց մէջ մինչեւ կը հասնինք ամբողջ մարդկութիւնը իր մէջ ամփոփելու չափ լայն համակրութեան մը բարձրագոյն կէտին: Երիտասարդ մը կրնայ իր սիրուհւոյն միայն համակրիլ, անտարբեր մնալով բոլորովին զինք շրջապատող ուրիշ բազմութիւնէն: Դիւրաւ կը նշմարէ անիկա իր սիրած օրիորդին ճակտին վրայէն անցնող արտումութեան ամենափոքր ամպն իսկ, բայց

անդգայ կը մնայ ուրիշներուն հանդէպ. ուրախութեամբ կը լեցուի այդ միակ պաշտելի արարածին երջանկալից մէկ ժպիտը տեսնելով, մինչդեռ ոչ մէկ արձագանգ կրնան գտնել իր սրտին մէջ ուրիշ բազմութիւնէն: Երջանկութիւններն, յոյսերն ու ակնկալութիւններն:

4

Համակրութիւնը կը բազմապատկէ մարդու անձը, որովհետեւ ուրիշներուն անձերն ալ իրենց ցաւերովն ու խնդութիւններով՝ կ'ապրին իր հոգւոյն մէջ, որովհետեւ իբրեւ իրենը կ'ըզայ ան ուրիշներուն երջանկութիւններն ու տեսիլքներ: Համակրութեան զգացումն է որ իրարու կը մօտեցնէ անհատներն ու ազգեր, գործակցութեան ոգի մը կ'ստեղծէ անոնց միջեւ, ու այսպէս կարելի կ'ընէ քաղաքակրթութեան ծագումն ու զարգացումը: Համակրական զգացմանց զօրացումովը եւ ընդլայնումովը միայն պիտի կրնայ մարդկութիւնը իրապէս փրկուիլ զինքը տանջող բոլոր թշուառութիւններէն ու շարիքներէն, ու պիտի կրնայ վայելել ճոխ ու կատարեալ կեանքի մը պարգեւած ամբողջ երջանկութիւնները: Սրբարութեան, երջանկութեան ու սիրոյ թագաւորութիւնը, որ դարերու երազն է եղած, այն աստիճան միայն կրնայ հաստատուիլ երկրի վրայ, ինչ աստիճան որ մարդկութիւնը տիրանայ լուսաւորուած խորհուրդներէ առաջնորդուող համակրական լայն զգացումներու, այսինքն ունենայ մեծ մտքի մը միացած մեծ սիրտ մը:

ԾԱՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵԿՈՒԹՒՒՆԸ

1

Աշխարհի բոլոր մեծ մարդոց կեանքի իտէպն է եղած ծառայել իրենց ընկեր արարածներուն: Բացարձակապէս անկարելիութիւն մը պիտի ըլլար մեր ներկայ քաղաքակրթութիւնը, եթէ ծառայութեան այս փրկարար սկզբունքը, այս բնազդական դրոշմը չտիրէր մարդկային սրտին մէջ: Բարձրագոյնը վար իջնելու է իրեն հետ վեր բարձրացնելու համար ստորնագոյնը: Ահա այն միակ պայմանը որուն գործադրմանը համեմատ փրկուած է ու պիտի փրկուի մարդկութիւնը իր անասնական անցեալէն, իր գազանային բնութենէն, իր ապականութիւններէն ու թշուառութիւններէն, միակ պայմանը՝ որուն գործադրմանը համեմատ իրականացած է ու պիտի իրականանայ ընկերական կատարեալ ու երջանիկ կեանքը, այսինքն մարդկային գոյութեան բարձրագոյն իտէպը, բանաստեղծին վսեմագոյն երազն, եւ կամ Բրիստոնէական կրօնի քարոզած Երկնից Թագաւորութիւնը:

Բարձրագոյնը վար իջնելու է՝ իրեն հետ վեր բարձրացնելու համար ստորնագոյնը: Ուսուցիչը վար խոնարհելու է դէպի մանկան իմացական մակարդակը, իմաստասէրը վար իջնելու է իր խորհրդոց վսեմ բարձրութիւններէն, վար՝ հա-

սարակութեան տարտամ ու անորոշ խորհուրդներու քառսին մէջ, եւ քաղաքակրթիւնը ձեռք երկնցնելու է դէպի բարբարոսութիւն: Ի՞նչ է արդիւնքը: Բանաստեղծ մը կ'ըլլայ այդ փոքրիկ մանուկը սրտերը խանդավառող կամ դիտնական մը տիեզերքի զաղտնիքները խուզարկող: Կը ներշնչուի այդ հասարակութիւնը նոր խորհուրդներով, կը թօթուէ կը նետէ իր վրայէն անցեալին նախապաշարունմներու փոշին, ու նոր թափով մը աւելի հաստատ քայլեր կ'առնէ յառաջդիմութեան պողոտային վրայէն: Կը պատուի կոշտ կեղեւը այդ բարբարոսութեան և ճշմարիտ մարդկութիւնը կը յայտնուի անոր մէջէն, ինչպէս կը յայտնուի ծաղիկը սերմին կամ կաղնին խողակին մէջէն:

Այսպիսի հայեցակէտէ մըն է ընդհանրապէս որ մարդիկ կը նային ծառայութեան վրայ, ու անհրաժեշտ կը համարին զայն ընկերական կենաց բարեկարգմանը համար: Բայց կայ ուրիշ հայեցակէտ մըն ալ, որմէ դիտուելով շատ աւելի նշանակալից, շատ աւելի վսեմ ու յափշտակիչ բան մը կը դառնայ ծառայութիւնը: Այդ բարձրագոյն հայեցակէտէն ծառայութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մ'ընել պիտի ըլլայ ներկայ գրութեանս նպատակը:

2

Իրմէ խոնարհագոյն աստիճաններու մէջ գտնուողները բարձրացնել ջանացող անձը ինքն է որ ամենէն աւելի կը բարձրանայ: Անձ մը որ

իր ազնուագոյն խորհուրդներն ու զգացումները դուրս կը թափէ կեանքի բոլոր գործնէութեանցը մէջէն՝ լուսաւորելու, սիրոյնելու ու երջանկացնելու համար ուրիշները, ինքն է որ ամենէն աւելի կը լուսաւորուի, կ'սփոփուի ու կ'երջանկանայ: Գեղեցկութեան նոր իտէալներ կը շողան արուեստագէտին յափշտակեալ աչքերուն առջեւ՝ երբ արդէն իսկ ունեցած իր իտէալները կը մարմնացնէ տաղի մը կամ արձանի մը մէջ ու կը նուիրէ մարդկութեան: Իր աշակերտին զարգացմանը համար ճշմարտապէս աշխատող ուսուցչին միտքն է որ ամենէն աւելի կը ճոխանայ ու կ'ընդլայնի: Խորհրդոյ նոր ուղիւնոսներ կը ծփան իմաստասէրին մտացը մէջ՝ երբ արդէն իսկ ունեցած իր խորհուրդները կը տարածէ ընկերութեան մէջ: Ծառայութիւնը կրկնակի յառաջդիմութիւն մը կ'արտադրէ այսպէս. յառաջդիմութիւն մը՝ ծառայութեան առարկայ եղող ընկերական ստորնագոյն խաւերուն մէջ, եւ յառաջդիմութիւն մը նաեւ՝ ծառայողներու բարձրագոյն խաւերուն մէջ: Վերջինն է ամենէն օգտաւէտ յառաջդիմութիւնը, որովհետեւ ռահվիրան է անիկա բոլոր ուրիշ երկրորդական յառաջդիմութեանց, որովհետեւ բնութեան իմաստուն մէկ կարգադրութեանը համեմատ վերջինը չկրնար գոյութիւն ունենալ առանց արտադրելու նաեւ առաջինը:

Կատարելութեան իտէալը աստիճանաբար իրագործել է կեանքի նպատակը, ու ոչ թէ երջանիկ ըլլալ: Բայց ամեն տեսակ կատարելութեան երջանկութիւն մըն է կցուած անխզելիօրէն: Երջանկութիւնը անխուսափելի հետեւանքն

է կատարելութեան: Աշխարհի վրայ ուրիշ ոչինչ կրնայ ամենագոյզն երջանկութիւն մ'իսկ առթել մարդկային սրտին. կեանքի արտայայտումին մէջ կը կայանայ անիկա, այսինքն կեանքի գործնէութիւններուն՝ որոնք կարապետներն են կատարելութեան: Գոհունակութիւն մը կ'զգայ ամեն կեանք երբ միջոցը կ'ունենայ իր մէջը գտնուած Փիզիքեական, իմացական եւ բարոյական մէկ ոյժը արտայայտելու: Ապրիլ կը նշանակէ արտայայտուիլ, արտայայտուիլ կը նշանակէ գործել՝ մտքով ու մարմնով, եւ գործել կը նշանակէ կատարագործուիլ ու երջանիկ ըլլալ: Ծառայութիւնն է ճոխագոյն արտայայտումը եւ, հետեւապէս, միակ պայմանը երջանկագոյն կենաց: Այն ատեն միայն երջանիկ է բանաստեղծը երբ կրնայ իր յոյսերն ու երազները թուղթերու մէջ ծրարած ցրուել աշխարհիս չորս ծայրերը. այն ատեն միայն երջանիկ է ուսուցիչը երբ կրնայ իր միտքն ու հոգին զեղուլ աշակերտին էութեանը մէջ. այն ատեն միայն երջանիկ է գիտնականը երբ աստեղագարդ երկնից կամ ծաղկագեղ հովտին մէջ գտած իր մէկ ճշմարտութիւնը դուրս կրնայ ցոլացնել իր մտքէն ճառագայթարձակ, եւ այն ատեն միայն երջանիկ է մարդ երբ իր մէջը գտնուած ոեւէ ազնիւ բան դուրս կրնայ թափել խօսքերու կամ գործերու մէջ մարմնացուցած, երբ իր ամենէն խանդավառ զգացումները, մանաւանդ իր սէրը կրնայ թափել զաւկի մը կամ ծնողքի մը, սիրուհիի մը կամ բարեկամի մը, մարդու մը կամ Աստուծոյ մը առջեւ: Բարձրագոյն երջանկութիւնը չեն ճաշակած բոլոր անոնք որ արտայայտելու արժանի ազնիւ բան մը

չունին իրենց մէջ, ինչպէս իծնէ կոյրը չկրնար ճաշակած ըլլալ գոյներու վեհաշուք գեղեցկութիւնը, կամ խուլը՝ ներդաշնակութեան զգլխիչ հրապոյրները:

3

Բանաստեղծական թռիչներ կ'առնէ Հէնրի Տրամնտ, երբ իր «Վերելք Մարդոյ» անուն գրքին ամենէն գեղեցիկ գլուխներէն մէկուն մէջ Մօր բնաշրջումը ներկայացնել կը փորձէ: Մեզմէ քիչեր խորհած են թէ ի՞նչ հզօր ազդեցութիւն մ'ունի զաւակը մօր մը նկարագրին կազմակերպմանը գործողութեանց մէջ: Անգլիացի Ուրբտսվըրտ բանաստեղծը Մանկութեան ուղղած իր սքանչելիօրէն գեղեցիկ ոտանաւորին մէջ երբ «Զաւակը հայրն է մարդուն» յայտարարեց, մեծ ճշմարտութիւն մըն էր որ երեւան կը բերէր իբր բանաստեղծական ներշնչում մը լոկ, ինչ որ ձոն Յիսք Ամերիկացւոյն թողուած էր հաստատել գիտական փաստերով: Խորհած էք երբէք թէ առանց մշտակայ հսկողութեան ու հոգատարութեան կարօտող մանկական այդ շրջանին՝ աշխարհի վրայ չպիտի երեւէր բնաւ Մայր կոչուած երկնային այն արարածը, սիրոյ ու գորովի, համբերութեան ու անձնութեան այն մարմնացեալ հրեշտակը: Մանկութեան շրջանին բազմապիսի պէտքերն ու կարօտութիւններ, վտանգներն ու տկարութիւններն են որ ստիպած են մայրը հսկել միշտ իր զաւակին վրայ, համբերել անոր տուած նեղութիւններուն, զոհել իր քունն ու

հանգիստը անոր հանգստեանը համար եւ գուրգուրալ անոր վրայ միշտ: Համբերութեան ու անձնագոհութեան այս դարաւոր գործնէութիւններն են որ աստիճանաբար արմատանալով իր բնութեանը մէջ՝ յառաջ են բերած մայրական նկարագիրը, այսինքն բնութեան գլուխ գործոցը: Զաւակն է որ Մայրը կը ծնանի:

Որչափ արհամարական զգացումներով կը նայինք յաճախ մարդկութեան տկար ու անկեալ անդամներուն վրայ: Որչափ յաճախ ընկերութեան բեռները կը նկատենք աշխարհի հիւանդներն ու աղքատներ, տգէտներն ու զրկեալներ: Անիրաւ ենք բոլորովին մեր այս դատողութիւններուն մէջ. աշխարհի աւելի բան կուտան անոնք քան կ'ընդունին: Չենք կրնար շնորհակալ ըլլալ աշխարհի թշուառութիւններուն, զրկանքներուն կամ նախապաշարմանց համար. բայց ո՞վ կրնայ այնքան կոյր ըլլալ որ չտեսնէ թէ զանոնք բառնալու առանձնաշնորհումը ամենէն թանկագին օրհնութիւնն է որ կրնայ շնորհուիլ մարդկութեան: Վասնզի ի՞նչ բան է որ կ'արտադրէ կեանքի բարձրագոյն գործնէութիւնները, որ կը լայնցնէ ու կ'ազնուացնէ սիրտը, որ կ'ստեղծէ աշխարհի ամենէն զմայլելի նկարագիրները, եւ որ կենդանի ու զարգացուն կը պահէ ընկերութիւնը, եթէ ոչ մարդկութեան անկեալ մասին կանգմանը համար եղած ջանքը: Բարոյագիտութիւնը «պարտականութիւն» անուամբ մկրտած է մեզմէ նուազ բարեկեցիկ վիճակաց մէջ գտնուող անձանց օգնելը: Ո՛չ. պարտականութիւն մը լոկ չէ այն, առանձնաշնորհում մըն է, ամենէն թանկագինը որ կրնայ մարդ ունենալ իր

կեանքին մէջ: Պարտականութեան զգացումը կ'ստիպէ զմարդ բարիք գործելու ու այսպէս կը կապտէ զանիկա այդ լարի գործին արտադրելիք ամենէն քաղցր հաճոյքներէն: Առանձնաշնորհումի զգացումը հոգի կուտայ գործին. դուրսէն իր վրայ դրուած հարկ մը չզգար անհատը, այլ ինքնաթիւնը ազատութեամբ կը գործէ, ու այսպէս ընդունակ կ'ըլլայ վայելելու այնպիսի հաճոյքներ որոնք չեն գիտեր ո՛ր երկինքներէն կուգան: Ու՞ր պիտի մնային մարդկութեան փառքն ու պատիւը կազմող հոգեկան բոլոր վեհ ձիրքերն ու ընդունակութիւններ, սրտի այն փափկացում ու ազնուացում, նկարագրի այն բարձրութիւն, եթէ մեզի հետ չունենայինք տըգէտն ու տկարը, հիւանդն ու թշուառը: Ո՞ւր պիտի մնար կրօնքը, հոգւոյ այդ գեղազմայլ բողբոջաւորումը, եթէ միջոցը չգտնուէր Աստուծո՛մէ զրկուած ներշնչումները մարմնացնել բարի ու առաքինի գործերու մէջ: Շնորհապարտ զգանք զմեզ օգնութեան կարօտող մեր եղբայրներուն: Չեմ գիտեր ո՛ր գիտունն էր որ ըսաւ. ճշմարտութիւնը փնտռելն ու գտնելը նախընտիր կը համարիմ քան բուն ճշմարտութիւնը: Նոյնքան իրաւացի է ըսել թէ տգիտութեանն է ու թշուառութեանն աստիճանաբար ազատուիլ եւ ուրիշները ազատել կը նախընտրեմ քան թէ բացակայութիւնը անոնց: Ա՛հ, անբացատրելի բան մը կայ այս չարիքները աշխարհէն բառնալու վսեմ գործին մէջ, որ նշանակութիւն ու արժանիք կուտայ մեր կեանքին: Երկինքներու հետ չպիտի ուզէինք փոխել այն հաճոյքը որ կ'ունենայ մարդ երբ տեսնէ տգիտութեան աստի-

ճանական անհետացումը, որ աղբիւրն է բոլոր ուրիշ չարիքներուն: Ընկերութեան հոգեկան բնաշրջումին փառաւոր տեսիլքը շատ աւելի յափշտակիչ է մեզ համար քան եթէ սկիզբէն անփոփոխ բան մը ստեղծուած. ըլլար անիկա: Շատ աւելի հրապուրիչ տեսարան մըն է կոկոնին կամաց կամաց բացուիլն ու դէպի կատարելութիւն դիմելը քան թէ աճումէ դադրած կատարեալ ծաղիկը:

4

Գիտակցութեան աստիճանական զարգացումներուն կը հետեւին մարդկային սեռին ու անհատին համակրական զգացմանց ընդլայնումները, եւ հետեւապէս նաեւ ծառայութեան յարաճուն գործնէութիւններ: Ուրիշ բան չէ հոգին եթէ ոչ ամբողջութիւնը մարդուս զգացումներուն եւ խորհուրդներուն, եւ ուրիշ բան չէ ծառայութիւնը եթէ ոչ կեանքի յարաբերութեանց մէջ մարմնացումը մարդուս այլասիրական զգացմանց ու խորհրդոց: Ծառայութեամբ իրապէս կը բազմապատկենք մեր կեանքը, ինչպէս համակրութեամբ կը բազմապատկենք մեր հոգին: Առանց ծառայութեան անկարելի է մարդկային կենաց ճոխացումն ու ազնուացում: Կ'արժէ ամեն օր կրկնել հոգեկան կենաց այս մեծ օրէնքը: Դուրս ելնելու է մարդ իր ՆՍ ին նեղ սահմաններէն, դուրս՝ ընտանեկան ու հանրային կենաց ընդարձակ ասպարէզներուն մէջ, եւ համակրութեան ու ծառայութեան կապերով միանալու է

մարդկային Ամբողջին հետ։ Իր անձին բոլորտի-
քը դառնալու չեն մարդուս զգացումները, այլ
տարածուելու են ուրիշներուն վրայ։ Անհատա-
կան կենաց կատարելագործման ամենէն վստա-
հելի աստիճանացոյցն է գործօն համակրութեան
մը խորութիւնն ու լայնութիւնը, եւ իր մատու-
ցած ծառայութիւններուն մեծութիւնն ու ըն-
դարձակութիւնը։

Ով որ փրկիչ մը չէ եղած, չկրնար փրկուած
մէկը ըլլալ նաեւ։ Ընկերաբան քարոզչէ մը
վերջերս լսած մեր այս նշանակալից խօսքը ար-
ձագանգն է միայն Քրիստոսի այն յայտարարու-
թեան թէ ով որ իր անձը կը կորսնցնէ պիտի
գտնէ զանիկա։ Մարդկային կենաց ամբողջ
փիլիսոփայութիւնն է ամփոփուած այս կարճ
նախադասութիւններուն մէջ։ Փրկութեան միակ
պայմանն է ծառայել ուրիշին, փրկել ուրիշը։
Փրկուելու համար աշխարհ եկած ենք ամենս
ալ.— փրկուելու անցեալ վայրենական կեանքէ մը
ժառանգած մեր ստորին միտումներէն ու ձգ-
տումներէն, փրկուելու մեր անասնական կիրքերէն
ու ցանկութիւններէն, փրկուելու մեր անձնասի-
րական նեղ խորհուրդներէն, զգացումներէն ու
գործերէն, փրկուելու՝ մէկ խօսքով՝ մեր մեղ-
քերէն։ Անցելոյն անասնական կեանքէն դէպի
ապագայ աստուածային կեանքը յառաջանալու
համար աշխարհ եկած ենք ամենս ալ. անցեալէն
դէպի ապագան, ստորինէն դէպի բարձրագոյնը,
անասնականէն դէպի աստուածայինը եղած հոգե-
կան շարժումներն են որ աստիճանաբար կ'իրագոր-
ծեն մարդկային սեռին փրկագործութեան վսեմ
իտեալը։ Բայց անկարելի է որ փրկագործութեան

այս մեծ հրաշքը կատարուի մեր կեանքին մէջ,
անկարելի է որ մեր մէջ գտնուող անձնասէր,
անիրաւ, ատող, նախանձոտ ու կռուասէր Մար-
դը, կիրքերով ու ցանկութեամբ լեցուն Անասուն
— Մարդը, փոխուի անձնուէր, արդար, սիրող ու
համակրող Մարդուն, ճշմարտին ու Բարեոյն
իտեալներովը յափշտակուող Աստուած — Մար-
դուն, եթէ չծառայէ ուրիշին, եթէ չնուիրուի
ուրիշը բարձրացնելու եւ ազնուացնելու, ուրիշը
փրկելու եւ աստուածացնելու վսեմ գործին։
Գործը միայն կրնայ փրկել զմեզ։ Բաւական չէ
լայն խորհուրդներ ունենալ, բաւական չէ ազնիւ
զգացումներով լեցուիլ, գործերու մէջ մարմին
առնելու են այդ լայն խորհուրդներն ու ազնիւ
զգացումներ. ծառայութեամբ պտղաբերելու են
անոնք։ Այն ատեն միայն մեր նկարագրին հաս-
տատուն մասերը կազմած կ'ըլլան մեր հոգւոյն
ներշնչումները, այն ատեն միայն մեր ջղային
դրութեան վրայ դրոշմուած կը մնան անոնք ու
կը կառավարեն մեր կեանքի ապագայ գործնէու-
թիւնները, երբ արտայայտուին, այսինքն երբ
դուրս ելլեն մեր ձեռքերէն կամ մարմնոյ ուրիշ
անդամներէն իբր գործ։ Մեր ապահով ժառան-
գութիւնը չէ եղած տակաւին հոգեկան ոեւէ
ազնիւ յատկութիւն, ոեւէ խորհուրդ կամ զգա-
ցում.— արդարութիւն կամ գութ, համակրութիւն
կամ սէր.— եթէ պատեհութիւն չէ գտած
կրկին եւ կրկին յայտնուելու մեր կատարած
գործերուն մէջ։ Գործն է որ նկարագրի պիտի
փոխէ մեր հոգեկան միջոյրտին մէջ տարածուող
գեղեցիկ խորհուրդներն ու իտեալներ, ինչպէս

տերեւներուն գործնէութեամբը ծառի մը բունին
 ու ճիւղերուն կը փոխուին մթնալորտի մէջ սփ-
 առած կազեղէն նուրբ մարմինները: Փրկուած
 ըլլալ եթէ կը նշանակէ Անասուն—Մարդէն
 Աստուած—Մարդուն փոխուած ըլլալ, եթէ կը
 նշանակէ արդարութիւն, համակրութիւն ու սէր
 մարմնացնող նկարագրի մը տիրացած ըլլալ, երկ-
 րի վրայ կամ երկնից մէջ ծառայութեանէն զատ
 չկայ փրկութեան ուրիշ ոեւէ միջոց: Անձը դա-
 նելու միակ պայմանն է նուիրել զանիկա ուրիշ-
 ներու: Կ'ուզե՞ս ունենալ գեղեցիկ նկարագիր
 մը, կ'ուզե՞ս իրագործել այն նպատակը որուն
 համար աշխարհ եկած ես, որուն համար ամբողջ
 բնութիւնը աշխատած է անհաշուելի դարերէ
 ի վեր, որուն իրագործմանը ձգտած են, կը ձգտին
 ու յաւիտենապէս պիտի ձգտին պատմութեան
 բոլոր յառաջդիմական շարժումները, կ'ուզե՞ս
 փրկուիլ, այսինքն աստիճանաբար բարձրանալ
 հոգևով, աստիճանաբար բնաշրջուիլ, աստիճանա-
 բար աստուածանալ, կ'ուզե՞ս դէպի կատար-
 եալ ու երջանիկ կեանքը յառաջանալ. Մառայէ՛
 ուրիշին: Նետուէ բնկերութեան մէջ, լուսաւորէ
 տգէտին միտքը, սրբէ վշտացեալին արցունքը,
 դարմանէ հիւանդն ու ախտաւորը, վերցուր ին-
 կածը, պաշտպանէ տկարը, խնամէ որբն ու ան-
 օգնականը, եւ ուղիղ ճամբուն առաջնորդէ մո-
 լորեալը: Բարի գործեր սփռէ չորս կողմը,
 ինչպէս ճառագայթներ կը սփռէ արեւը: Եւ
 առաջին անգամ ջանքով ու դժուարութեամբ
 կատարուած այսպիսի գործեր բնութեանդ մէկ
 մասը պիտի կազմեն աստիճանաբար ունակու-

թիւներ դառնալով, ու անջնջելիորէն քանդակ-
 ուած պիտի մնան կազմութեանդ մէջ, եւ այն
 առեն փրկուած ես այլեւս: Մառայութեանէ զատ
 չկայ ուրիշ ոեւէ միջոց ազնիւ նկարագիր մը
 ծառանգելու: Ուրիշները փրկելէ զատ չկայ ու-
 րիշ ոեւէ միջոց փրկութեան:

ԻՐԱԿԱՆՆԵՐ
ՈՒ
ԻՏԷԱԼԵԿԱՆԵՐ

1

Աշխարհի ամենամեծ բանաստեղծներէն
Կէօթէ, որ այնքան ճշմարտապէս կը վերաբերի
իտէալապաշտ դպրոցին որքան Իրապաշտ, կը
սահմանէ Իտէալը իբր կատարելութիւնը Իրա-
կանին: Այս պարզ բայց լուսաւոր բացատրութիւ-
նը իր մէջ կ'ամփոփէ հաւատքն ու ներշնչումը
ոչ միայն ամեն դարու մեծագոյն արուեստագէտ-
ներուն, այլ նաեւ մեծագոյն խորհողներուն ու
մարդկութիւնը յառաջ շարժող մեծագոյն գոր-
ծիչներուն:

Իրականին կատարելութիւնն է Իտէալը: Փոք-
րիկ սերմ մը կը գտնուի մեր առջեւ: Չնչին,
աննշանակ ու տգեղ առարկայ մըն է աշխիւ
երեւութապէս, բայց հրաշալիքներու ամբողջ աշ-
խարհի մը կարելիութիւնը ծածկուած կը գտնուի
այդ անշուք երեւութին տակ: Հոն ծածկուած
կը գտնուի ամբողջ ծառի մը կարելիութիւնը՝
իր բոլոր ճիւղերովն ու տերեւներով, իր բոլոր
ծաղիկներովն ու պտուղներով: Սերմին իտէալն
է այդ ծառը, իրագործումը անոր մէջ գոյու-
թիւն ունեցող կարելիութեանց, եւ վախճանը
անոր ձգտումներուն ու գործնէութեանց: Չեւի,

կազմուածքի, ու մեծութեան անհուն տարբե-
րութիւններ կրնան գտնուիլ սերմին ու արտադր-
ուած ծառին միջեւ, բայց չկայ ճիւղ մը, չկայ
բողբոջ մը, չկայ պտուղ մը այս վերջնոյն վրայ
որ չըլլայ յայտնութիւնը առաջնոյն մէջ ծած-
կուած կարելիութեան մը: Մտռը՝ իր ամբողջ
հրաշակազմ յօրինուածութեամբն ու հրապուրիչ
գեղեցկութիւններով՝ կատարումն է լոկ սեր-
մին անկատար կազմուածքին վրայ գրուած մար-
դարէութեանց: Իրականին կատարելութիւնն է
լոկ իտէալը:

Կեանքի ներկայ իրականութեանց մէջ են
ծածկուած ապագային իտէալները, ինչպէս ներ-
կայ փոքրիկ սերմին մէջ են ծածկուած ապա-
գային ծաղիկներն ու պտուղներ: Այդ մէկ խզում
կրնայ գտնուիլ իրականին ու իտէալականին մի-
ջեւ, այսինքն այն բաներուն որ կը գտնուին այսօր
մեր մէջն ու մեր շուրջը, և անոնց՝ որ գոյու-
թիւն պիտի կրնան առնել ամենէն հեռակայ ա-
պագային մէջն իսկ, որովհետեւ ներկային մէջ
գոյութիւն ունեցող կարելիութեանց իրագոր-
ծումն է լոկ ապագան: Մանկան մէջն է ծած-
կուած չափահաս մարդը, ինչպէս խոզակին մէջ
կը ծածկուի հաստարմատ կաղնին: Նախնական
ընկերութեան մը երեւութապէս անհրապոյր
ու քառասյին վիճակէն ծնունդ առած է ներկայ
քաղաքակիրթ ընկերութիւնը՝ իր ամբողջ ընտա-
նեկան, կրօնական, քաղաքական, արուեստական,
գրական, ու գիտական հրաշալի գործնէութիւն-
ներովն ու արտադրութիւններով, ինչպէս փոք-
րիկ սաղմէն ծնունդ կ'առնէ այնքան հիանալի
յօրինուածութեամբ ու այնքան հրաշագործ

բնազդներով օժտուած կենդանին: Անհուն տարբերութիւններ կրնան գտնուիլ մանկան ու չափահասին, և կամ վայրենիին ու քաղաքակիրթ անձին ունեցած նկարագրերուն միջեւ, բայց չը կրնար իրական հակասութիւն մը գտնուիլ անոնց միջեւ. վերջինը կատարելագործումն է լոկ առաջնոյն, աճումն ու զարգացումը՝ առաջնոյն մէջ գոյութիւն ունեցող կարելիութեանց, անխզելի ու շարունակական յայտնութիւնը առաջնոյն: Իրականին կատարելութիւնն է իտէալը:

Պէտք է ուժգնօրէն շեշտել այս ճշմարտութիւնը բոլոր անոնց որ իրականութեան մը խորը թափանցող մարգարէական տեսիլքներու հետ կը շփոթեն երեւակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունեցող անբանաւոր երազներն ու ցնորական տեսիլքներ: Բացարձակապէս վնասակար է սեւէ իտէալ որ չէ հաստատուած ներկայ իրականութեանց հաստատուն հիման վրայ: Այսպիսի կեղծ իտէալներու ազդեցութեամբն է որ տեսակ մը արհամարանքով կը նայի հանրութիւնը իտէալապաշտներուն վրայ, ու կը նկատէ զանոնք գործնական աշխարհէն զատուած, և անիրական երազներով յափշտակուած ոգիներ, օղակառոյց դղեակներ շինելով իրենց կեանքը անցնող ծոյլ յիմարներ: Այսպիսի կեղծ իտէալներու պատճառաւ է որ արուեստի ամենէն հրաշալի արտագրութիւնները ստեղծող, աշխարհի բոլոր զմայլելի նկարագրերուն ծնունդ տուող, և մարդկային ամեն տեսակ յառաջդիմական շարժումներուն քարշողական ոյժը կազմող իտէալը նկատուած է յաճախ իբր մէկ զբօսանքը երեւակայութեան, իբր մէկ արտագրութիւնը մտացա-

ծին ցնորքներու: Անցեալ դարուն մէջ Իրապաշտ Դպրոցին ցոյց տուած այնքան խանդոտ գործնէութիւնը հակազդեցութիւնն էր գլխաւորաբար այսպիսի կեղծ ու վնասակար իտէալապաշտութեան մը: Ներկայ իրականութեանց մէջ իբր մարգարէութիւն գոյութիւն չունեցող մտացածին երազներն ու տեսիլքներ երբ կուգան յստակ խորհուրդի ու լայն տեսութեան տեղը գրաւել, այն ատեն ոչ միայն անխուսափելի, այլ օգտակար իսկ է իրապաշտութիւնը: Լոկ երազատեսները լալէ պիտի արգիլուին մարդիկ, որչափ ատեն որ բանական միտք մը կը գործէ իրենց մէջ: Իրականէն դուրս չկայ իտէալական:

2

Բացարձակապէս սխալ է, սակայն, իտէալականէն անջատել իրականը, ինչպէս կը փորձէ ընել բնթացիկ իրապաշտութիւնը: Սերմին մէջ իր ներկայ փոքրկութենէն ու տգեղութենէն անդին ոչինչ տեսնել կ'ուզէ անիկա, մինչդեռ բանաւոր ու ճշմարիտ իտէալապաշտութիւնը՝ այս տմեն ակներեւ իրողութիւնները տեսնելէ զատ՝ կը նշմարէ նաեւ անմիջական տեսողութենէ ծածկուած կարելիութիւններու աշխարհը, եւ կամ կէօթէի ուրիշ մէկ խօսքով՝ կը տեսնէ ԱՄԲՈՂԱ ԱՌԱՐԿԱՆ: Իրականութեան ամբողջութիւնը չներկայացնէր բնաւ այդ փոքր ու կարծր սերմիկը. ամբողջին փոքրիկ մէկ մասն է անիկա: Ըճմարիտ իտէալապաշտը ծաղկազարդ ու պտղալից ծառը կը տեսնէ այդ փոքրիկ ու կարծր սեր-

մին մէջ, ապագայ կատարելագործեալ վիճակը՝ ներկայ այդ անկատար կեանքին մէջ, իտէալը՝ այդ իրականութեան մէջ կա՛մ ամբողջը՝ այդ մասին մէջ:

Իրողութեանց Ֆիզիքական կողմը ու ներկան միայն տեսնող իրապաշտը բնական է որ ըլլայ նաեւ յուսահատ յոռետես մը: Անասուն մը կը դառնայ մարդ այսպիսի նեղ տեսութեան մը առջեւ, և ընկերութիւնն ալ շեղջակոյտ մը ապականութեանց: Ո՛չ. ուէ իրականութեան ամբողջութիւնը չգտնուիր այնչափ ներկային մէջ որչափ ապագային, այնչափ Ֆիզիքականին որչափ հոգեկանին մէջ: Իրականութեանց մակերեսային ու խիստ սահմանափակ մէկ մասը կրնանք տեսնել աչքերով միայն. երեւակայութեան տուած լայն տեսողութեամբն է որ պիտի կրնանք նշմարել իրողութիւնները իրենց ամբողջութեամբը: Անասուն մը լոկ չէ մարդ, ինչպէս ցոյց կուտայ մեզ ներկան. անոր անասնական բնութեանը, բոլոր իր ունեցած կիրքերուն, ատելութեանց ու ամեն տեսակ գարշելի յատկութիւններուն մէջ ծածկուած կը գտնուի կարելիութիւնը ապագայ Աստուած—Մարդուն. — սիրող ու համակրող, արդարութեան, ճշմարտութեան ու գեղեցկութեան պաշտամունքներուն նուիրուած իտէալ մարդուն, ինչպէս փափկագեղ ծաղիկը կը գտնուի չոր ու ցամաք սերմին մէջ: Ապականութեանց շեղջակոյտ մը լոկ չէ ընկերութիւնը. անոր պարունակած բոլոր ապականութեանց և անիրաւութեանց մէջ ծածկուած է իտէալ—Ընկերութիւնը, գեղծումներով լեցուն բոլոր այդ կազմակերպութեանց մէջ ծածկուած է Երկնից

Թագաւորութիւնը: Ներկային մէջ ապագան, Ֆիզիքականին մէջ հոգեկանը, մասին մէջ ամբողջը, և կամ իրականին մէջ իտէալը տեսնելու անընդունակ անձինք, անընդունակ են նաեւ ներշնչման ու յառաջդիմութեան:

Ոչ մէկ բանի այնքան կը կարօտի մարդ որքան իր մէջը ու իրմէ դուրս գտնուող գոյութեանց ամբողջութիւնը տեսնելու այս կարողութեան: Այսօրը Երէկէն ու Վաղուանէ անջատ տեսնելու դատապարտուած մարդը անխուսափելիօրէն պիտի ըլլար նաեւ ամենէն յուսահատ յոռետեսը աշխարհի վրայ, որովհետեւ ոչ կարգաւորութիւն, ոչ բանաւորութիւն, եւ ոչ ալ յառաջդիմական շարժումներ պիտի կրնար անիկա նշմարել կենաց մէջ: Եւ սակայն այն մարդը որ Այսօրը անխղճիօրէն կապուած կը տեսնէ Երէկուան ու Վաղուան, և Երէկն ու Վաղն ալ՝ անցեալ ու ապագայ դարերուն, այն մարդը որ ամբողջը կը տեսնէ ներկային պարունակած փոքրիկ մասերուն մէջ, որ հոգեկան կողմը կը նշմարէ իր աչքերուն տեսած Ֆիզիքական իրողութեանց ետին, կրնայ բանաւոր ակնկալութեամբ մը ներշնչուած աշխատիլ որպէսզի շուտ իրագործուին ներկայ տգեղութեանց եւ ապականութեանց մէջ ծածկուած իտէալները գեղեցկութեան, արդարութեան, սիրոյ ու մաքրութեան: Ամենախղճալի արարածն է արդարեւ այն անձը որ չտեսներ իտէալական մասը իր կամ ուրիշներուն ունեցած ներկայ իրական կեանքին: Չկայ յոյս ու ներշնչում, չկայ յառաջդիմութիւն ու զարգացում այսպիսի գործնականապէս իրապաշտ անձի մը համար: Ներկայ իրականութեանց պարունակած

Իտէալները տեսնել ու անոնցմէ ներշնչուիլն է միակ պայմանը ազնիւ նկարագրերու ստեղծման:

3

Իտէալն է մարդկութիւնը դէպի յառաջ շարժող ոյժը: Գեղեցկութեան իտէալներ կը տեսնէ արուեստագէտը ու կը պաշտէ զանոնք. այս պաշտամունքին արտագրութիւնն է Գեղարուեստը: Արդարութեան իտէալներ կը տեսնէ քաղաքագէտը եւ ընկերութեան մէջ անոնց մարմնացումին կը նուիրէ իր կեանքը. այս նուիրման արտագրութիւններն են քաղաքական դրութեանց աստիճանական բարեկարգումներ: Ճշմարտութեան իտէալներ կը մագնիսեն գիտնականին հոգին, որոնց կը հետապնդի իր մտաց ամբողջ կորովովն ու մարմնոյն ամբողջ ուժերովը. այս հետապնդումներէն կը ծնանի ու կ'աճի Գիտութիւնը: Եւ Սիրոյ իտէալը կը փայլի ամեն մեծ հոգիի վերեւ, որուն հասնելու եւ անհատական ու ընկերական կենաց մէջ մարմնացնելու անձնազոհ ջանքերէն կը ծնին ու կը զարգանան մարդասիրական ամեն տեսակ հաստատութիւններ: Իտէալին առաքեալներն են լուր արագաց ու ժամանակաց մարդասէրներն, արուեստագէտներն, բարեկարգիչներն, գիտնականներն ու քաղաքագէտներ:

Աստիճանաբար իրականութեան վերածուելով է միայն որ կրնայ աճիլ ու կատարելագործուիլ ոեւէ իտէալ: Երբ գրիչը ձեռք կ'առնէ բանաստեղծը ոտանաւոր մը գրելու, ապագայ այդ ոտանաւորին կատարեալ ծրագիրը չունի բնաւ իր

մտքին մէջ: Ամեն մէկ արտայայտուած խորհուրդ ուրիշ մը կը թելադրէ, եւ այսպէս յաջորդաբար յայտնուող խորհուրդներ յաջորդաբար կը մարմնանան ոտանաւորին մէջ: Աստիճանաբար կ'ստեղծուի ոտանաւորը. իւրաքանչիւր նախընթաց տող ետեւէն կը քաշէ կարծես իր յաջորդը: Իտէալն է ստեղծիչ ոյժը տողերու այս յաջորդական շարքին. ան է որ կ'ուղղէ ու կը կառավարէ ամբողջ ոտանաւորին ընթացքը եւ միութիւն կուտայ անոր մասերուն: Աւարտած ոտանաւորին մէջն է միայն որ կը գտնենք իտէալին ամբողջական յայտնութիւնը: Այսպէս է գեղարուեստական ոեւէ արտագրութիւն: Իտէալն է անոնց ամենուն ալ պատճառն ու վախճանը: Մղիչ ուժերու միջոցաւ չկատարուիր աշխարհի յառաջդիմութիւնը, այլ քարշողական զօրութեանց միջոցաւ, եւ իտէալներն են իմացական աշխարհի այդ մեծ ուժեր, որոնց ետեւէն կը քաշուի ամբողջ քաղաքակրթութիւնը՝ իր կրօնքներովն ու գեղարուեստներով, իր գիտութիւններովն ու ընկերական կազմակերպութիւններով: Իտէալականին աստիճանական իրագործումներն են քաղաքակրթական բոլոր յառաջդիմութիւններ:

Այսպէս կը կազմուի ու կը զարգանայ նաեւ անհատական կամ հանրային նկարագիրը: Անզուսպ իղձ մը կայ ամեն առողջ անձի մէջ արտայայտուելու եւ ասով ինքզինքը կատարելագործելու: Ետեւէն եղած մղման մը ազդեցութեամբ չէ որ կը յառաջանայ անհատը հոգեկան կենաց մէջ, այլ առջևէն եղած քարշողական զօրութեան մը ազդեցութեամբ: Դէպի կատարելութեան իտէալը կը դիմէ մարդկային ամեն

կեանք: Կատարեալ մարդուն պատկերը կը գտնուի պատանուոյն հոգիին մէջ, եւ կատարելութեան այդ իտէալականն է որ իր ետեէն կը քաշէ պատանիին կեանքը, ինչպէս բանաստեղծին իտէալն էր որ իր ետեէն կը քաշէր ամբողջ ոտանաւորը: Կեանքի իտէալն է որ աստիճանաբար կը յայտնուի պատանիին իրական կենացը մէջ և աստիճանաբար կ'ստեղծէ անոր նկարագիրը: Աւարտած կեանքին մէջն է որ կը գտնենք անձի մը ունեցած իտէալներուն իրականացումը: Այսպէս է նաեւ հանրային կեանքը: Ան ալ կը շարժի ոչ թէ ետեէն եղող մղման մը միջոցաւ, այլ առջևէն եղող քարոզողական զօրութեամբ մը, եւ հանրային կենաց կատարելադործման իտէալն է այդ զօրութիւնը: Իտէալն է հանրային կենաց պատճառն ու վախճանը. ան է որ կ'ուղղէ պատմութեան ընթացքը, ան է որ միութիւն կուտայ պատմութեան եւ որ աստիճանաբար կը շինէ ազգերու ճակատագիրը: Ոչ մէկ ազգ կրնայ իր պատմութիւնը գուշակել առաջուց, ինչպէս ոչ մէկ անհատ իր ապագայ նկարագիրը եւ ոչ մէկ բանաստեղծ իր ոտանաւորը: Աստիճան առ աստիճան կը յայտնուի իտէալը ազգի մը կենաց մէջ եւ աստիճան առ աստիճան կը գրէ անոր պատմութիւնը: Ազգի մը աւարտած պատմութեանը մէջն է որ իր իտէալական կենաց յայտնութիւնը պիտի կրնանք գտնել: Իտէալ չունեցող բանաստեղծը չկրնար արժանաւոր տաղեր շինել, իտէալ չունեցող անհատը աղնիւ ու դարգացուն նկարագիր ալ չկրնար ունենալ, եւ իտէալ չունցող ազգը չունի նաեւ պատմութիւն: Իտէալներու աստիճանաւորումներն են որ աստիճանաւորումներ յա-

ռաջ կը բերեն անհատական կամ հանրային զանազան կեանքերու միջեւ: Բարձրագոյն իտէալներ ունենալ միակ պայմանն է յառաջդիմութեան, միակ պայմանը փրկութեան՝ իր լայն առումով:

4

Աստիճանաբար կատարուող մարգարէութիւն մըն է կեանքը, եւ այն է ճշմարիտ իրապաշտը որ չգոհանար այդ մարգարէութեան կատարմանը առաջնորդող վայրկենական մէկ վիճակը լոկ տեսնելով կամ նկարագրելով, այլ կը ջանայ մանաւանդ ամբողջը տեսնել կամ նկարագրել, այնչափ եւ աւելի իբր մարգարէութիւն լոկ գոյութիւն ունեցող ծաղիկը՝ որչափ ներկայ սերմը, այնչափ և աւելի մարգարէական Աստուած-Մարդը՝ որչափ ներկայ Անասուն — Մարդը, այնչափ եւ աւելի Երկնից Թագաւորութիւնը՝ որչափ ներկայ ապականեալ ընկերութիւնը: Բառին բուն նըշանակութեամբը իտէալապաշտներն են, ուրեմն, ճշմարիտ իրապաշտները, որովհետեւ անոնք միայն կը ջանան տեսնել ամբողջ իրականութիւնը, մինչդեռ ինքզինքնին իրապաշտ կոչողներ ներկան միայն կը տեսնեն ու կ'անտեսեն անկէ անհունապէս մեծ եղող ապագան, իրողութեանց ֆիզիքական երեսը միայն կը տեսնեն եւ կ'անտեսեն անկէ անհունապէս նշանակալից եղող ներքնակողմը, առժամապէս գոյութիւն ունեցող իրագործուած մէկ փոքրիկ մասը կը տեսնեն ամբողջին, ու կ'անտեսեն անկէ ան-

հունապէս աւելի մեծարժէք եղող մարգարէական մասը: Իր անուան բացարձակապէս անարժան այսպիսի միակողմանի Իրապաշտութիւն մը մեծագոյն անէծքն է մարդկութեան, որովհետեւ Իտէալին քարչողական ուժովն է միայն որ դէպի բարի, երջանիկ ու կատարեալ կեանքը պիտի կրնայ յառաջանալ մարդկութիւնը իր անասնական պժգալի վիճակէն, եւ Իտէալին ուրացումը կը նշանակէ նաեւ անհետացումը քարչողական այս ուժին: Աշխարհի մեծագոյն օրհնութիւնն է Իտէալապաշտութիւնը, որովհետեւ ներկային եւ Ֆիզիքականին նեղ սահմաններէն անդին գտնուող իրականութիւնները, կեանքի մարգարէութեանց փառալից տեսիլքները, ամբողջին պսակը կազմող ամենէն թանկագին մասերը, Իրականին կատարելութիւնը եղող Իտէալը կը պարզէ մարդկութեան առջեւ:

Մ Ի Ջ Ա Վ Ա Յ Ր

ԵՒ

Ն Կ Ա Ր Ա Պ Ի Ր

1

Տասնեւիններորդ դարուն մէջ կատարուած գիտական բազմաշխատ ուսումնասիրութիւններ շատ խորհրդաւոր իմաստ մըն են տուած «միջավայր» բառին: Անվիճելի իրողութիւն մըն է այսօր թէ տարբեր կլիմաներ, աշխարհագրական տարբեր դիրքեր, ջերմութեան ու լոյսի տարբեր աստիճաններ, սնունդի տարբեր տեսակներ ու քանակութիւններ մեծապէս կ'ազդեն բոլոր բոյսերուն ու կենդանիներուն վրայ և աստիճանաբար յառաջ կը բերեն անոնց մէջ տարբեր գործարաններ ու անդամներ, սեռեր ու տեսակներ, գոյներ ու ձևեր, և բնազդներ ու սովորութիւններ: Նոյնքան անվիճելի իրողութիւն մըն է նաեւ թէ տարբեր երկիրներ իրենց աշխարհագրական դրից, իրենց արտադրած հանքային, բուսական ու կենդանական զանազանութեանց, իրենց բնական տեսարաններու եւ կլիմայական փոփոխութեանց միջոցաւ մեծապէս կ'ազդեն ազգերու կենացը եւ յառաջ կը բերեն անոնց մէջ տարբեր զբաղումներ ու արհեստներ, տարբեր սովորութիւններ, Ֆիզիքական ու հոգեկան տարբեր առանձնայատկութիւններ, որոնցմէ կը ծնանին գեղարուեստի, գրական-

նութեան, կրօնի եւ քաղաքական կազմակերպութեանց բոլոր զանազանութիւնները:

Ըսուած է թէ ծալուած պատմութիւն մըն է աշխարհագրութիւնը. ամբողջ կէս դարու իմացական խանդոտ աշխատութիւններէն արտադրուած մեծ խորհուրդ մը կ'ամփոփէ իր մէջ այդ կարճ նախագասութիւնը: Ազգի մը բնակավայրն է որ կ'որոշէ անոր զգացմանց ու խորհրդոց միտումները, որ կը կառավարէ անոր ընկերական ու քաղաքական գործնէութիւնները, որ կ'ուղղէ անոր պատմական ընթացքը, եւ այսպէս կը վճռէ անոր ճակատագիրը: Ժամանակիս գիտական և իմաստասիրական խորհրդոցն բոլորովին անտեղեակ ըլլալու է մարդ, որպէսզի համարձակի այս ճշմարտութեան հակառակը պնդել:

Բաղդէն մէկ քմահաճոյքը չէր որ զրկեց Սիւպերիան կամ Ափրիկէն քաղաքակրթութեան որորաններն ըլլալու փառքէն եւ շնորհեց զայն Միջազէտքի ու Եգիպտոսի նման երկիրներու: Ուէ քաղաքակրթութիւն չէր կրնար ծնանիլ Սիւպերիոյ հիւսիսային գաւառներուն նման անբերրի երկրի մը մէջ, ուր մարդիկ ստիպուած էին իրենց ոյժն սպառել օրապահիկ մը լոկ ճարելու համար, ուր ժամանակ չէին կրնար ունենալ անոնք իրենց մտքի պէտքերուն վրայ եւս խորհելու, եւ ուր՝ հողին անբաւական արտադրութեանց պատճառաւ՝ իրարու մօտ չէին կրնար հաստատել իրենց բնակութիւնները գիւղեր կամ քաղաքներ կազմելու համար, որոնց մէջ միայն քաղաքակրթութիւնը կրնայ բոյն դնել: Ուէ քաղաքակրթութիւն չէր կրնար ծնանիլ Ափրիկէի կեդրոնական մասերուն նման արեւադարձային երկիրներու մէջ, ուր բնութիւնը

այնքան առատ բուսականութեամբ մը կը հայթայթէ մարդուս մարմնական բոլոր պէտքերը և աշխատութեան չստիպեր զայն: Բաղդէն մէկ քմահաճոյքը չէր որ Միջերկրական ըրաւ կեդրոնը անցեալ քաղաքակրթութեանց: Պատմութեան համար նուիրական այդ ծովը հական մէկ պայմանն էր յառաջդիմութեան. — անոր ալիքներն էին որ արկածախնդրութեան ոգին զօրացնելով իր եզերացը վրայ ապրող ազգերուն մէջ՝ խիզախ ու կորովի սիրտ մը տուին անոնց. անոր այդ ծփանուտ տարածութիւնն էր որ ընդարձակ վաճառականութեան մը ստեղծումը կարելի ըրաւ զանազան առեւտրական ժողովուրդներու միջեւ, իրարու միացուց զանոնք յարաբերութեանց բիւր կապերով, ու լայնցուց անոնց սրտերը համաշխարհային համակրութեան մը վեհ զգացումովը: Այդ համատարած ծովն էր որ իրարու փոխանցեց տարբեր ազգերու սովորութիւններն ու արհեստներ, եւ քաղաքական ու ընկերական հաստատութիւններ, անիկա էր որ Արեւելքի ժողովրդոց երկար դարերու աշխատութեամբ արտադրած քաղաքակրթութիւնը փոխատնկեց Արեւմուտքի բարբարոս ցեղերուն մէջ: Ազգի մը բնական միջավայրին մէջ փնտռելու ենք իր պատմութեան նախնական տարրերը: Եգիպտոսն էր որ Եգիպտական պատմութիւնն արտադրեց, եւ Յունաստանն էր որ Յունական պանծալի քաղաքակրթութիւնը ծաղկեցուց իր վրայ:

Վերը արտայայտուած ճշմարտութենէն շլացած՝ անտես առնելու չենք, սակայն, աւելի կարեւոր սա ճշմարտութիւնը թէ բնական միջավայրի ազդեցութեանց հակազդող էակ մըն է մարդս, եւ թէ այս հակազդեցութիւններն են որ կը կազմեն իր կեանքը, կը գրեն իր պատմութիւնը ու կը վճռեն իր ճակատագիրը: Կրաւորական դիրք մը լոկ չգրաւեր մարդս բնական ազդեցութեանց առջեւ, այլ փոխադարձաբար ներգործող դիրք մը: Միջավայրը չկրնար դժբողմուիլ մարդկային կենաց վրայ ճիշդ ինչպէս կնիք մը կը դրոշմուի մեղրամոմին վրայ: Հոգի մ'ունի մարդս, զանազան բնազդային միտումներով ու դրդումներով օժտուած հոգի մը, որ իր այս ներքին ժառանգական յատկութեանց համաձայն զանազանութիւններ կը հաստատէ բնական միջավայրի գործնականապէս անթիւ ազդեցութեանց միջեւ ու ըստ այնմ ընտրութիւններ կը կատարէ, որ ներս կ'ընդունի իր այս բնածին փափաքներուն գոհացում տալու յարմար ազդեցութիւններն՝ իսկ կը մերժէ անյարմարները: Եւ որչափ ալ ընդհանուր նմանութիւն մը գտնուի մարդկային տարբեր ցեղերու հոգեկան բնածին յատկութեանց միջեւ, դարձեալ տարբերութեանց գործնականապէս անթիւ շարք մը կը ծածկուի միշտ այդ ընդհանուր նմանութեանց ետին: Տարբեր ցեղերու՝ ինչպէս տարբեր անհատներու՝ միջեւ գտնուող հոգեկան այս տար-

բերութիւններն են ահա որ իրենց համապատասխան կերպերով կը հակազդեն միջավայրի ազդեցութեանց, եւ այսպէս իրարմէ բոլորովին տարբեր պատմութիւններ կրնան արտադրել՝ թէեւ արտաքին նման պարագայից տակ իսկ գտնուին: Ընդարիս է թէ հոգեկան ամենաընտիր ձիրքերով օժտուած ցեղն իսկ չպիտի կրնայ արժանաւոր պատմութիւն մ'արտադրել բոլորովին աննպաստ միջավայրի մը ազդեցութեանց տակ, որովհետեւ գոյութիւն չունին հոն իր հոգեկան այդ ընդունակութեանց գործնէութեանն ու զարգացմանը համար անհրաժեշտ եղող արտաքին պայմաններն կամ յարմար ազդեցութիւններ: Բայց նոյնքան եւ աւելի ճշմարիտ է նաեւ թէ բնական ամենէն նպաստաւոր միջավայրի մը ազդեցութիւններն իսկ վայելելու առանձնաշնորհուած ցեղը չպիտի կրնայ բնաւ փառաւոր պատմութիւն մ'ունենալ եթէ զուրկ է ժառանգական ընտիր ձիրքերէ կամ ընդունակութիւններէ, որովհետեւ արտաքին այդ նպաստաւոր ազդեցութեանց յարմար եղանակաւ մը հակազդելու կարողութիւնը կը պակսի իր մէջ: Յունաստանի աշխարհագրական դիրքը միայն չէր որ Յունական պանծալի քաղաքակրթութեան ծնունդ տուաւ, այլ մանաւանդ Յունական ցեղը՝ իր հոգեկան բնորոշիչ յատկութիւններովն ու ձգտումներով: Յոյնէն զատ մարդկային ուրիշ եւ ոչ մէկ ցեղ պիտի կրնար նման քաղաքակրթութիւն մը ծաղկեցնել Յունաստանի վրայ ունէ ատեն: Իր հոգեկան բնորոշիչ յատկութեանց մէջն է ծալլուած ցեղի մը պատմութիւնը եւ ոչ թէ իր ապրած բնական միջավայրին մէջ, ինչպէս գիտական մակերեսային տեսութիւն

մը կարծել տուաւ մեզ քիչ առաջ: “Աշխարհագրութիւնը ծալլուած պատմութիւն մըն է” ըսելու տեղ՝ “Հոգին ծալլուած պատմութիւն մըն է” ըսելու ենք, որովհետեւ այս վերջին նախադասութեամբ արտայայտուած ճշմարտութեան մէջ կրնայ բովանդակուիլ նաեւ առաջին նախադասութեամբ արտայայտուած ճշմարտութիւնը: Պատմութիւն չստեղծեր միջավայրը, այլ նպաստաւոր ազդեցութեանց միջոցաւ կը յայտնէ միայն ինչ որ իբրեւ կարելիութիւն արդէն իսկ ամփոփուած է ցեղային յատկութեանց մէջ, և կամ աննպաստ ազդեցութեանց միջոցաւ մշտնջենապէս կ'արգիլէ անոր արտայայտումը: Հոգին է որ կ'ստեղծէ ամեն պատմութիւն ու կը վճռէ ամեն ճակատագիր՝ անհատական թէ հանրային:

Ծանօթ օրինակով մը լուսարանենք այս կէտը:

3

Հաստարմատ ծառ մը կը բարձրանայ հովտին մէջ, որուն վրայ կը թառին երկնից թռչունները եւ ստուերացը տակ կ'ապաստանին վաստակաբեկ կենդանիք: Ի՞նչպէս յառաջ եկաւ այդ ծառին հրաշալի կազմուածքը: Ո՞ւսկից ստացաւ ան իր կանաչ տերեւները, իր գունագեղ ու բուրու մնաւէտ ծաղիկները, և ո՞ւսկից իր պտուղները քաղցրահամ: Փոքրիկ սերմ մըն էր ժամանակաւ այդ ծառը առանց արմատի կամ բունի, ճիւղի կամ տերեւի. ո՞ւսկից, ուրեմն, գոյութիւն առին այսքան բարդ յօրինուածութիւններ:

Իր միջավայրին մէջ գտաւ սերմը գոյութեան եւ աճման բոլոր տարրերը՝ հողէն ու ջուրէն, օդէն ու ճառագայթէն ստացաւ ան իր կազմութեան բոլոր նիւթերն և ուժեր, կը պատասխանէ մեզ գիտութիւնը: Որչափ ալ գոհացուցիչ երևի այս պատասխանը առաջին տեսութեամբ, ամբողջական պատասխան մը չէ բնաւ. ճշմարտութեան կէտը միայն կը յայտնէ այն: Հողն ու ջուրը, օդն ու ճառագայթը ոչ մէկ ատեն կրցած են ինքնիրենց ծառ մը յառաջ բերել, եւ ոչ մէկ ատեն ալ պիտի կրնան: Հո'ն, սերմին այդ գաղտնածածուկ խորութեանց մէջ ամփոփուած ներքին ոյժ մը կայ, անտեսանելի մոգ մը՝ որ ծառին այդ դիւթական փոխակապումները յառաջ կը բերէ, հրաշագործ արուեստագէտ մը՝ որ գոյնի, բոյրի, ձեւի ու համի կը փոխէ հողի այդ կոշտ կաորները, ջուրի այդ անձեւ կաթիլները և օդին այդ անտեսանելի կազեղէնները: Կե՛ԱՆՔ կը կոչուի բնութեան այդ մոգը, գործարանաւորաց աշխարհին այդ մեծ արուեստագէտը:

Եւ ի՞նչ է կեանքը: — Հողին մէջ դրուած այդ սերմը ուրիշ ծառէ մը յառաջ եկաւ, և այդ ծառն ալ նախընթաց սերմէ մը. այսպէս բիրաւոր ծառեր ծաղկեցան յաջորդաբար, բիրաւոր սերունդներ եկան ու գացին, մինչեւ որ այսօր հովտին մէջ բարձրացող այդ ծառը արտադրուեցաւ: Բայց անցելոյն մէջ ապրող ամեն մէկ ծառ ինքնածին Զանազանութիւններ ունեցած է, այսինքն յօրինուածութեան այնպիսի տարրերութիւններ իր նախորդէն՝ որոնց ծնունդ տուող պատճառները ո՛չ միջավայրի ու ոչ ալ ժառանգական ազդեցութեանց մէջ կը գտնուին, այլ

բնախօսական ու տարրաբանական գաղտնածածուկ գործողութեանց մէջ: Ինքնածին զանազանութեամբ յառաջ եկած այսպիսի կազմական փոխակերպումներ աճած ու զարգացած են միջավայրի նպաստաւոր ազդեցութեանց միջոցաւ եւ ժառանգականութեամբ փոխանցուած են սերնդէ սերունդ: Այսպէս ամեն նոր սերունդ սերմին միջոցաւ կը ժառանգէ անցելոյն մէջ ինքնածին զանազանութեամբ յանկարծ երեւան եկող ու նպաստաւոր միջավայրի մը տակ աճող կատարելագործումները, եւ նոր բան մըն ալ աւելցնելով անոնց վրայ՝ դարձեալ սերմին միջոցաւ կը յանձնէ զանոնք ապագայ սերունդներուն: Բիւր սերունդներու այս դարաւոր գործնէութեանց միջոցաւ յառաջ եկած են բուսական թագաւորութեան այսքան ճոխութիւնները, այսքան բարդ յորինուածութիւններն ու այսքան հիանալի զանազանութիւններ: Այսօրուան սերմը, ուրեմն, իր մէջ կը պարունակէ իրմէ առաջ եկող ու գացող բիւր սերունդներու ստացած ու պաշտպանած կատարելագործումները: Անհուն նշանակութիւն մ'ունի այդ միակ սերմը. օդակ մըն է որ կեանքի անցեալ յաւիտենականութիւնը ապագայ յաւիտենականութեան հետ կը միացնէ, աւանդարան մը՝ որուն մէջ ամփոփուած են բիւր սերունդներու դարաւոր կենաց մէջ ինքնածին զանազանութեամբ ծնունդ առնող, միջավայրի միլիոնաւոր տարիներու ազդեցութիւններով աճող եւ ժառանգականութեամբ փոխանցուող կատարելագործմանց ամբողջութիւնը: Ո՛չ. միջավայրը չէ այդ ծառին ճիւղերու, տերեւներու, ծաղիկներու, պտուղներու, ձեւի ու գոյնի եւ ու-

րիչ բազմաթիւ առանձնայատկութեանց ծնունդ տուող միակ ազդակը, ոչ իսկ գլխաւոր ազդակը: Կեանքն է բոլոր այս զարմանալի արտադրութեանց ներքին պատճառը, բուն պատճառը. կեանքը՝ այսինքն միջավայրի ազդեցութեանց ինքնայատուկ եղանակներով հակազդելու կարող այն ոյժը որ կը բնակի սերմին հրաշալի յօրինուածութեանը մէջ: Կեանքն է ստեղծիչը ծառին, եւ ոչ թէ միջավայրը: Սերմին կեանքն է որ կ'որոշէ թէ ի՞նչպիսի ծառ մը յառաջ պիտի գայ իրմէն, ի՞նչպիսի շարքով մը պիտի զետեղուի անոր ճիւղերն, ի՞նչ ընդհանուր ձեւ պիտի ունենան անոր տերեւներն, ի՞նչ գոյն եւ ի՞նչ բոյր պիտի ունենան անոր ծաղիկներն եւ ի՞նչ համ պիտի ունենան անոր պտուղներ: Միջավայրը կրնայ միայն նպաստաւոր ազդեցութեանց միջոցաւ յայանել սերմին մէջ ծածկուած կարելիութիւնները եւ կամ աննպաստ ազդեցութեանց միջոցաւ արգիլել անոնցմէ ոմանց կամ ամբողջին արտայայտումը, կրնայ ընթացել զանոնք: Կեանքն է ծառին յօրինուածութիւնը արտադրող արուեստագէտը. այդ շինութեան համար անհրաժեշտ եղող նիւթերը միայն հայթայթելու Պաշտօնն ունի միջավայրը: Հարկաւ, կեանքը ոչինչ կրնայ արտադրել առանց միջավայրի օժանդակութեան, ինչպէս արուեստագէտը ոչինչ կրնայ արտադրել առանց նիւթեղինաց, բայց ասով միջավայրը եղած շըլլար ծառի մը արտադրիչը, ինչպէս թուղթի մէկ կտորը եւ քանի մը ներկեր չեն ըլլար պատկերի մը արտադրիչները: Գործնականապէս անթիւ տարրերութիւններ պիտի գտնուին նոյն սեռին վերաբերող տարրեր սերմե-

րէ յառաջ եկած ծառերու միջեւ, եթէ նոյն իսկ կարելի ըլլայ միջավայրի նման ազդեցութեանց ենթարկել զանոնք, որովհետեւ իրենց ներքին յօրինուածութիւններուն միջեւ գտնուող տարբերութեանց համաձայն տարբեր կերպերով պիտի հակազդեն անոնք միջավայրի նման ազդեցութեանց, եւ հետեւաբար տարբեր արդիւնքներ յառաջ բերեն: Լաւ սերմը անեցուն ու բեղմնաւոր տունկ մը կրնայ արտադրել ճիշդ նոյն այն հողին վրայ, ուր հազիւ տկար ու անպտուղ ընձիւղներ կրնայ արձակել աւրուած սերմը: Նոյն հողէն, ջուրէն, օդէն եւ ճառագայթէն ցորեն կրնայ շինել այսինչ սերմը, իսկ որոմ ուրիշ մը: Սերմին մէջ գտնուող կեանքին տեսակն է որ կ'որոշէ նաեւ իր հակազդեցութեանց միջոցաւ գոյացող տունկին տեսակը:

4

Վերի լուսաբանութենէն օգտուելով կրնանք այժմ աւելի որոշակի զանազանել միջավայրի ու հողւոյ ունեցած բաժինները ազգի մը պատմութիւնը շինելու գործին մէջ:

Քաղաքակիրթ ազգ մը կ'ապրի աշխարհի գեղեցիկ մէկ մասին վրայ: Բարեկազմ կառավարութիւն մը արդարութեան սկզբունքները գործադրել կը ճգնի անոր անդամներուն բազմա-տեսակ յարաբերութեանցը մէջ, եւ կենդանի կրթութիւնը սիրոյ ու սրբութեան իտէալները աստիճանաբար մարմնացնել կ'աշխատի անոր ամեն խաւերուն մէջ. Հոն Գեղարուեստը կ'երազէ եւ իր տեսիլքները կը պատկերացնէ արձանի կամ

կտաւի, դաշնակի կամ թուղթի մը վրայ: Հոն Գիտութիւնը կը խոկայ, եւ ահա ճշմարտութեան ճառագայթներ կ'ը տարածուին լուսասփիւռ: Հանրային կեանքն է որ կ'ապրի ու կ'աճի, կը գործէ ու կը յառաջդիմէ ընկերական այս բարդ յարաբերութիւններով: Ինչպէս յառաջ եկաւ ընկերական այս հրաշալի կազմակերպութիւնը: Ո՛ւսկից ստացաւ ան իր արդարութեան սկզբունքները, իր սիրոյ ու սրբութեան իտէալները, իր փափուկ թրթռումները գեղեցկութեան եւ իր ճառագայթարձակ յայտնութիւնները ճշմարտութեան: Վայրենիներու վճռակ մըն էին ժամանակաւ այդ ազգին նախահայրերը, առանց որոշ կազմակերպութեան, առանց արդարութեան ըսկզբանց, առանց կրօնի վեհ ներշնչմանց, առանց գեղարուեստի ու գիտութեան վսեմ իտէալներուն: Ո՛ւսկից, ուրեմն, գոյութիւն առին այսքան ճոխ արտադրութիւններ, այսքան բարդ կազմակերպութիւններ:

Իր միջավայրին մէջ գտաւ այդ ազգը իր գոյութեան եւ աճման բոլոր տարրերը, կ'ըսեն ոմանք: Իր բնակավայրին հողերն ու անտառներ, լեռներն ու ծովեր տունին անոր արհեստ եւ զբաղում. իր զանազան թշնամիները տունին անոր միութիւն եւ այդ միութեանէն ծնան զանազան գործակցութիւններ: Իր գործակցութեան ստիպողականութիւնը եւ անկէ ծնած դժուարութիւններ տունին անոր կառավարութիւն եւ օրէնք: Իր բնակավայրին հովիտներն ու ծործորներ, լճակներն ու պուրակներ, գեփիւռներն ու թռչնիկներ, եւ ընկերական կենաց բիւր սխրալի յարաբերութիւններ տունին անոր բանաստեղծու-

թիւն ու երաժշտութիւն: Իր երկնքին աստղերն ու միգամածներ, իր հովիտներուն բոյսերն ու կենդանիներ եւ իր լեռներուն ապառաժեայ կողերն ու ծովուն խորութիւններ տուին անոր գիտութիւն ու իմաստասիրութիւն: Իր երազներն ու մեռած նախահայրեր տուին անոր գերբնականին գաղափարն ու կրօնք:

Որչափ ալ գոհացուցիչ երևի այս պատասխանը հարեւանցի խորհողի մը համար, ամբողջական պատասխան մը չկրնար համարուիլ բնաւ վերի հարցումներուն: Ճշմարտութեան մէկ մասը միայն կը յայտնէ ան, եւ այն ալ աւելի խորին ճշմարտութեան մը մակերեսային մասը: Բլրակն ու լճակ, ծովն ու լեռ, հողն ու բոյս, օդն ու կլիմայ ինքնին ոչ մէկ ատեն կրցած են ազգ մը կազմակերպել, կենդանի ու աճեցուն, եւ ոչ մէկ ատեն ալ պիտի կրնան: Հո՛ն, այդ ազգին անդամները կազմող անձանց ներսի կողմը ուրիշ ոյժ մըն ալ կայ, հրաշագործ ոյժ մը՝ որ ընկերական կենաց այդ խանդոտ գործնէութիւններն ու դիւթական երեւոյթները կ'արտադրէ: ճարտար արուեստագէտ մը՝ որ արդարութեան ու սիրոյ, գեղեցկութեան ու ճշմարտութեան հոգեգմայլ հրաշակերտներու կը փոխակերպէ բնական միջավայրէն ստացած իր ազդեցութիւնները: ՀՈՒԻ կը կոչուի մարդկային աշխարհի այդ մեծ արուեստագէտը, պատմութեան այդ ստեղծիչը:

5

Մարդկային հոգին բնական միջավայրի ազդեցութեանց հակազդեւով պատմական դարաշրջանի ընթացքին մէջ արտադրած է արուեստա-

կան միջավայր մը, որ կը կոչուի Քաղաքակրթութիւն: Քաղաքակրթութեան մը մէջ կը ծրնանի զարգացեալ ազգերու ամեն յաջորդական սերունդ. — ընկերական բարքերու եւ սովորութեանց, գիտութեան ու գրականութեան, արուեստական բազմատեսակ արտադրութեանց, կրօնական հաւատալիքներու եւ պաշտամանց, քաղաքական օրէնքներու, բարոյական սկզբունքներու եւ կեանքի իտէալներու մէջ: Նմանող բար կ'իւրացնէ ամեն անհատ այն քաղաքակրթութիւնը որուն մէջ կ'ապրի, որուն ազդեցութիւնները կը կրէ եւ որուն մանաւանդ կը հակազդէ: Այսպիսի բիւր ազդեցութեանց եւ հակազդեցութեանց միջոցաւ աստիճանաբար իր մարդկայնութեանը կը տիրանայ ամեն անհատ. — իր կեանքի ձգտումներուն, իր իմացական զարգացումներուն, իր բարոյական առաջնորդող՝ բնական քննարկներուն, իր իտէալներուն եւ գործնէութեանց ունակական եղանակներուն. մէկ խօսքով՝ իր նկարագրին: Իրեն համապատասխան նկարագրերու ծնունդ կուտայ ամեն քաղաքակրթութիւն, եւ կազմուած նկարագրին ալ՝ իր կարգին՝ կը գրէ ազգի մը պատմութիւնը ու կը վճռէ անոր ճակատագիրը: Նկարագրին է որ օրհնութիւններու պիտի վերածէ բնութեան եւ ընկերութիւնի զանազան ազդեցութիւններն եւ կամ անէժքներու: Յոռի նկարագրից յոռի պատմութիւն մը պիտի արտադրէ անխուսափելիօրէն՝ թէեւ ենթարկուի բնութեան եւ ընկերութեան լաւագոյն ազդեցութեանց, իսկ լաւ նկարագրից պիտի կրնայ լաւ պատմութիւն մ'ստեղծել բնական եւ ընկերական բազմատարաբ աննպաստ

Հանգամանաց մէջն իսկ: Ո՛չ. բնական միջա-
 վայրը չէ ազգի մը գոյութեանն ու յառաջդի-
 մութեան միակ կամ նոյն իսկ գլխաւոր պայմա-
 նը, այլ մանաւանդ իր ցեղային յատկութիւն-
 ներն եւ այն քաղաքակրթութիւնը որուն ազդե-
 ցութեանց կը հակազդեն իր ունեցած այս յատ-
 կութիւններն ու այսպէս կ'արտադրեն Համապա-
 տասխան նկարագիր մը: Լաւ նկարագիրն է
 վերջնական պայմանը ամեն ժողովուրդի յառաջ-
 դիմութեանն ու երջանկութեանը: Որովհետեւ
 նկարագիրն է որ կենսատու յարաբերութեան մը
 մէջ պիտի դնէ անհատը կամ ընկերութիւնը
 բնական միջավայրի առաւելութեանց, անցեալ
 ու ժամանակակից գրականութեան, կրօնական ու
 քաղաքական կազմակերպութեանց, պատմական
 անցեալին կտակած ամենէն թանկագին ժառան-
 գութիւններուն հետ: Նկարագիրն է որ պիտի
 կարողացնէ զայն՝ այս տեսակ ներշնչող յարաբե-
 րութեանց միջոցաւ՝ ստեղծել աւելի գերազանց
 գրականութիւն մը, աւելի իտէալական գեղար-
 ուեստ մը, աւելի արդար կառավարութիւն մը,
 աւելի երջանիկ ընտանիք մը եւ աւելի երկնազ-
 դեցիկ կրօնք մը: Նկարագիրն է որ իրարու հետ
 պիտի միացնէ ժողովուրդի մը անգամները հա-
 մակրութեանն ու գործակցութեան անտեսանելի
 բայց անխզելի կապերով, որ ամբողջական կեան-
 քով մը պիտի ապրեցնէ զանոնք՝ ընկերական կա-
 տարելագործման վսեմ նպատակն իրագործելու
 սահմանուած: Աշխարհագրութիւնը ծալլուած
 պատմութիւն մըն է ըսելէ աւելի հաստատապէս
 կրնան ըսել. «Նկարագիրն է ազգի մը ծալլուած
 պատմութիւնը»:

ՆԿԱՐԱԳԻՐ

1

Մարդկային կենաց միակ նպատակն է նկարա-
 գիր արտադրել ու աճեցնել: Անշանակ խօսք
 մը կրնայ երեւիլ այս բոլոր անոնց համար որ
 ընդհանուր գաղափար մը գոնէ կազմած չեն
 մարդուս հոգեկան բնութեանը մասին: Զանազ
 բացատրել նշանակութիւնը վերի նախադասու-
 թեամբ արտայայտուած ճշմարտութեան:

Մեծ քաղաք մը կը տարածուի մեր առջեւ,
 ուր ընկերութիւնը կ'ապրի ու կը շարժի: Հոս
 մայրը փափկասուն մանկան մը վրայ կը հսկէ,
 հոն հայրը կ'աշխատի տքնաջան: Ասդին կոյսը
 իր նորափթիթ սիրոյն գեղերփնած երկինքներուն
 մէջը կը թափառի, անդին պաստանին իր սիրուհին
 կ'երազէ: Հոս վշտաբեկ հոգին իր սեւ բողբոջ
 կ'ողբայ, հոն քինախնդիրը թակարդներ կը լարէ
 իր թշնամիին համար: Ասդին արուեստագէ-
 տը իր տեսիլքները կը պատկերացնէ,
 իմաստասէրը իր խոկերը կը մարմնացնէ ու
 գիտնականը իր գտած ճշմարտութիւնները կը
 տարածէ, անդին պերճախօսը սրտեր կը հրահրէ,
 օրէնագէտը արգարութեան սկզբունքները կը
 գործնականացնէ եւ բարեկարգիչը ընկերութեան
 մեծ զանգուածը շարժել կը ջանայ: Ընկերական
 կենաց բոլոր այս երեւոյթներն ուրիշ բան
 չեն եթէ ոչ արտադրութիւնները զգացումներու:

Զգացմանց մեծ հոսանքն է որ կ'անցնի մարդկային սրտէն իբրեւ վախ կամ բարկութիւն, սէր կամ համակրութիւն ու կ'արտադրէ ընկերական կենաց բոլոր գործնէութիւնները: Եւ խորհուրդը կուգայ ուղղել ու կառավարել զգացումներու այս հոսանքին ընթացքը: Զգացումներու եւ խորհուրդներու ամբողջութիւնը կը կոչուի «Հոգի», եւ այս հոգիին գործի մէջ արտայայտումը կը կոչուի «Նկարագիր»:

Երկար դարեր հարկ են եղած մարդկային հոգին աղնուացնելու, հետեւապէս նաեւ անոր նկարագիրը կատարելագործելու: Սխալ է բոլորովին այն կարծիքը թէ էապէս անփոփոխ գոյութիւն մըն է մարդկային հոգին: Աճող կեանք մըն է հոգին: Ամեն կեանք պարզագունէն կ'սկսի ու դէպի բազադրեալը կ'ընթանայ. ամեն կեանք սաղմնային վիճակէ մը կ'սկսի եւ աստիճանաբար կը զարգանայ ու կը ճիւղաւորի: Այսպէս է Ֆիզիքական կեանքը եւ այսպէս հոգեկան կեանքը, այսպէս է անհատական կեանքը եւ այսպէս ընդհանրական կեանքը: Նախնական ընկերութեան մը մէջ չենք կրնար բնաւ գտնել հոգեկան այն բարձրագոյն ստորագելիքները, որոնք ներկայ մարդկութեան փառքն ու պարծանքը կը կաղմեն ու կը ղնեն անտեսանելի հիմերը ապագայ փառաւորագոյն քաղաքակիրթութեան մը:

Կռուել էր նախնական մարդուն ամբողջ կեանքը, կողոպտել ու սպաննել: Առանց սարսուռ մ'զգալու կրնար անիկա արիւնը խմել իր սպաննած մարդուն եւ միսը ուտել, կրնար առանց քստմնելու իր գերի բռնած մարդիկը զրկել իր ազգականներուն, իր ընտանիքին, իր զա-

ւակներուն որպէսզի անոնց մտովը խորախկներ պատրաստեն ու տօնախմբութիւններ ընեն. կրնար մարդ որսալ՝ պարզապէս անոնց գանկերովը իր տան պատերը զարդարելու համար: Նախանձի, ատելութեան ու վրէժխնդրութեան զգացումներն էին նախնական մարդուն բնորոշիչ յատկութիւնները: Այս զգացումները տիրող դերք մը կը գրաւէին անոր հոգւոյն մէջ. այս զգացմանց սպասարկուներն էին գլխաւորաբար անոր իմացական կարողութիւնները ու մարմնական ոյժերը: Իրաւ է թէ ընտանեկան ու ցեղային նեղ շրջանակի մը մէջ սիրոյ եւ համակրութեան զգացումներն ալ կրնային գործնէութեան ասպարէզ մը գտնել, լայց արշալուսային ցոլքերու կը նմանէին անոնք, տկար ու դողող. գազանային բնութեան գիշերը կը տիրէր նախնական մարդուն հոգեկան աշխարհին մէջ:

Եթէ հոգին ամբողջութիւնն է անհատի մը զգացումներուն ու խորհուրդներուն, կոյր ըլլալու է մարդ պնդելու համար թէ աճող ու զարգացող կեանք մը չէ այն: Մեծ անջրպետ մը կայ նախնական մարդու մը եւ քաղաքակիրթ մարդու մը հոգիներուն, հետեւապէս նաև անոնց նկարագրերուն միջեւ: Բիւր սերունդներու տքնաջան աշխատութեանց շնորհիւ միայն յառաջ եկած է նկարագրի այս փոփոխութիւնը: Ընկերական բոլոր ազդեցութիւնները եկած են այս փառաւոր գործին իրականացմանը համար գործակցելու: Ընտանիքը եկած է սիրոյ ու համակրութեան զգացումները խորունկցնելու մարդկային սրտին մէջ, ցեղը կամ ազգը եկած է զանոնք ընդլայնելու, կրօնը եկած է զանոնք սրբագոր-

ծելու և պաշտաման ու ձգտման փտէալներ դարձնելու, կառավարութիւնը եկած է արդարութեան եւ իրաւունքի զաղափարները զօրացնելու, գեղարուեստը եկած է սրտի փափկագոյն յոյզերը ստեղծելու, գիտութիւնը եկած է ճշմարտութեան սէրը ներշնչելու, եւ ընկերական ամեն տեսակ կազմակերպութիւններ եկած են ասպարէզներ բանալու այս զգացումներուն գործնէութեանցը համար: Քաղաքակրթութիւն մը ստեղծուած է այսպէս մարդկային ընկերութեան այս դարաւոր գործնէութիւններէն, որուն մէջ կը ծնի ու կը մեծնայ ամեն սերունդ, եւ որուն ազդեցութեանց համաձայն կը կաղապարուի իր ներկարագիրը: Մարդկային կենաց բոլոր գործնէութիւններուն միակ նպատակն է եղած, ուրեմն, նկարագրի կազմել ու նկարագրի ճոխացնել:

2

Հոգեկան մեծ ճշմարտութիւններու վրայ հաստատուած են կրօնի բոլոր հիմնական վարդապետութիւններ, թէեւ ժամանակիս խորհրդոյն համապատասխան ձեւերով ներկայացուած չըլլան անոնք: Իմաստակը միայն կրնայ ծաղրել հոգեկան դարաւոր փորձառութեանց այս թանկագին արտադրութիւնները: Կրօնը ներկայացուցած է մարդկային հոգին իբրեւ ճակատամարտի դաշտ մը, ուր դէմ առ դէմ կը գտնուին «Հին Մարդը» ու «Նոր Մարդը»: Եւ բնաշրջման վարդապետութեան լուսով գիտութիւնը կրնայ այսօր ըմբռնել կրօնի յայտնած այդ ահաւոր ճշ-

մարտութեան նշանակութիւնը: Երկար ու տաժանելի ճամբորդութենէ մը վերջ միայն կրցած է մարդկային հոգի: Հասնիլ իր ներկայ վիճակին. մութ անցեալ մը թողուցած է անկա իր ետին: Տասը քսան տարիներու անցեալ մը լոկ չունի այդ «Հին Մարդը», այլ հազարաւոր, միլիոնաւոր տարիներու պատկառելի անցեալ մը: Անձնասէր է այդ Հին Մարդը, նախանձոտ ու վրէժխնդիր: Անասնական շատ զօրաւոր ցանկութիւններ ունի ան, եւ զանոնք գոհացնել է իր կենաց գլխաւոր շարժառիթը: Այլասէր է նոր Մարդը, համակիր ու գթոտ. եւ սոտի ազնուագոյն յոյզերը գոհացնել է իր կենաց բարձրագոյն ձգտումը: Այս երկու անսեսանելի Մարդերուն կոռոյ դաշտն է ահա հոգին, կռիւ մը՝ որուն ելքէն կախեալ է ընդհանուր մարդկութեան ճակատագիրը:

Ժառանգականութիւնն է Հին Մարդուն ոյժը: Կենսաբանական հաստատուն ճշմարտութիւն մըն է թէ ծնողաց ժառանգական յատկութիւնները կը փոխանցուին իրենց զաւակաց: Երկար դարերու կեանք մ'ունեցած է մարդուս ստորնագոյն բնութիւնը, հետեւապէս ամենէն արմատական մասը կը կազմէ անոր հոգեկան կենաց: Ասոր համար է որ էապէս չար է մարդկային բնութիւնը՝ բարոյական բարձրագոյն տեսակէտներէ դիտուելով: Այս տեսակէտով ընտանեցած կենդանիներու կը նմանին մարդիկ: Որչափ ալ ընտանեցած ըլլայ կատուն, դարձեալ բնազդօրէն ճանկել կ'ուզէ իրեն երկնցող ձեռքը, անցեալին ձայնը շատ զօրաւոր է անոր բնութեան մէջ: Մարդուս ընտա-

նեցուցիչ ազդեցութենէն թող հեռի գտնուի այն եւ վազրի նման վայրագ սերունդ մը պիտի արտադրէ կրկին: Գանի մը հազար տարիներու ընտանեցումը չէ կրցած բնաւ հետաջինջ ընել անոր գազանային բնութիւնը: Մարդկային անհատին հոգեկան բնութիւնն ալ քաղաքակրթութեան ազդեցութեանց տակ որքան ալ ազնուացած ըլլայ, դարձեալ կը կրէ իր փորձերուն մէջ հին անասնական բնութիւնը. դարձեալ իր ներսէն կը բարձրանայ անցելոյն ձայնը:

Իտէալն է նոր Մարդուն սլոք. — Գեղեցկին, ճշմարտին ու Բարիին իտէալը: Իտէալն է որ պիտի մաքառի ժառանգականութեան հնամի հսկային դէմ ու փրկէ մարդկութիւնը անոր մահացու ճիրաններէն: Մէկ պայման կայ սակայն փրկութեան, այն է պաշտել իտէալը. — պաշտել ճշմարիտը, Գեղեցիկը ու Բարին: Քաղաքակրթութիւնը պաշտամունքն է մարդկային հոգիին, ու պատմութիւնն ալ արձանագրութիւնը մարդկային սեռին փրկագործութեանը: Որովհետեւ ի՞նչ է Գեղարուեստը եթէ ոչ պաշտամունքը Գեղեցկին. ի՞նչ է Գիտութիւնը եթէ ոչ պաշտամունքը ճշմարտին. ի՞նչ է կրօնը եթէ ոչ պաշտամունքը Բարիին: Գեղեցկին, ճշմարտին ու Բարւոյն այս շարունակական պաշտամունքն է ահա որ աստիճանաբար պիտի փրկէ մարդկային անհատը անցելոյն վայրաքարչ ազդեցութիւններէն, որ պիտի պարզէ անոր առջեւ դործնէութեան շատ լայն ասպարէզներ, որ դուրս պիտի հանէ անհատը իր անասնական բնութենէն, դուրս՝ իր ԵՍ ին նեղ բանտէն ու պիտի առաջնորդէ զայն հոգեկան կեանքի ճոխութեանց:

Ամենէն մեծ սխալն էր որ գործեց մարդ երբ իրարու թշնամի համարեց Գեղարուեստը, Գիտութիւնն ու կրօնը: Մարդկային հոգւոյն հաղորդակցութիւններն են ասոնք՝ երեքն ալ անխտր՝ Աստուծոյ հետ, այսինքն Գեղեցկին, ճշմարտին ու Բարւոյն Անձնաւորութեանը:

Ճշմարտութիւնը զձեզ պիտի փրկէ, ըսաւ Քրիստոս: Այո՛, ճշմարտութիւնը պիտի փրկէ զմեզ. ճշմարտութիւնը որ կը շողշողայ այնքան երկնից աստղերուն որքան անբիժ հոգիի մը մէջ: Գեղեցկութիւնը պիտի փրկէ զմեզ. Գեղեցկութիւնը որ կը ժպտի այնքան վարդի մը թերթիկներէն որքան առաքինի մարդու մը աչքերէն: Սէրը պիտի փրկէ զմեզ. Սէրը որ կը կաթկթի մօր մը դէմքէն, որ կը ցոլանայ կոյսի մը աչքերէն, որ կը խօսի առաքեալի մը շրթներէն եւ որ կը բղխի անձնուէրի մը կեանքէն, Սէրը պիտի փրկէ զմեզ: Գեղեցկութիւն, ճշմարտութիւն, Արդարութիւն, Սրբութիւն ու Սէր՝ ասոնք են մարդկութեան իտէալները որ աստիճանաբար կ'իրագործուին գրականութեան, ընտանիքի եւ ընկերական բազմատեսակ կազմակերպութեանց մէջ. ասոնք են որ աստիճանաբար կ'ազնուացնեն մարդկային անհատին սիրտը ու կը լայնցնեն անոր միտքը. ասոնք են որ մարմին կ'առնեն շիրենք պաշտող բոլոր անհատից կենացը մէջ ու կ'ստեղծեն այսպէս ազնիւ նկարագիրը, եւ կը պահպանեն զայն ու կ'աճեցնեն:

Քաղաքակրթութեան բոլոր ազդեցութեանց փերջնական նպատակն է փրկել մարդկային անհատը իր անասնական բնաւորութեան կապանքներէն, ստեղծել, պահպանել ու կատարելագործել

անոր մէջ ազնիւ նկարագիր մը. Աստուած-Մար-
գուն փոխել Անասուն-Մարգը. գործ մը՝ որուն
համար երկունք քաշած է մարդկութիւնը ան-
հաշունելի դարեր ու պիտի քաշէ դեռ:

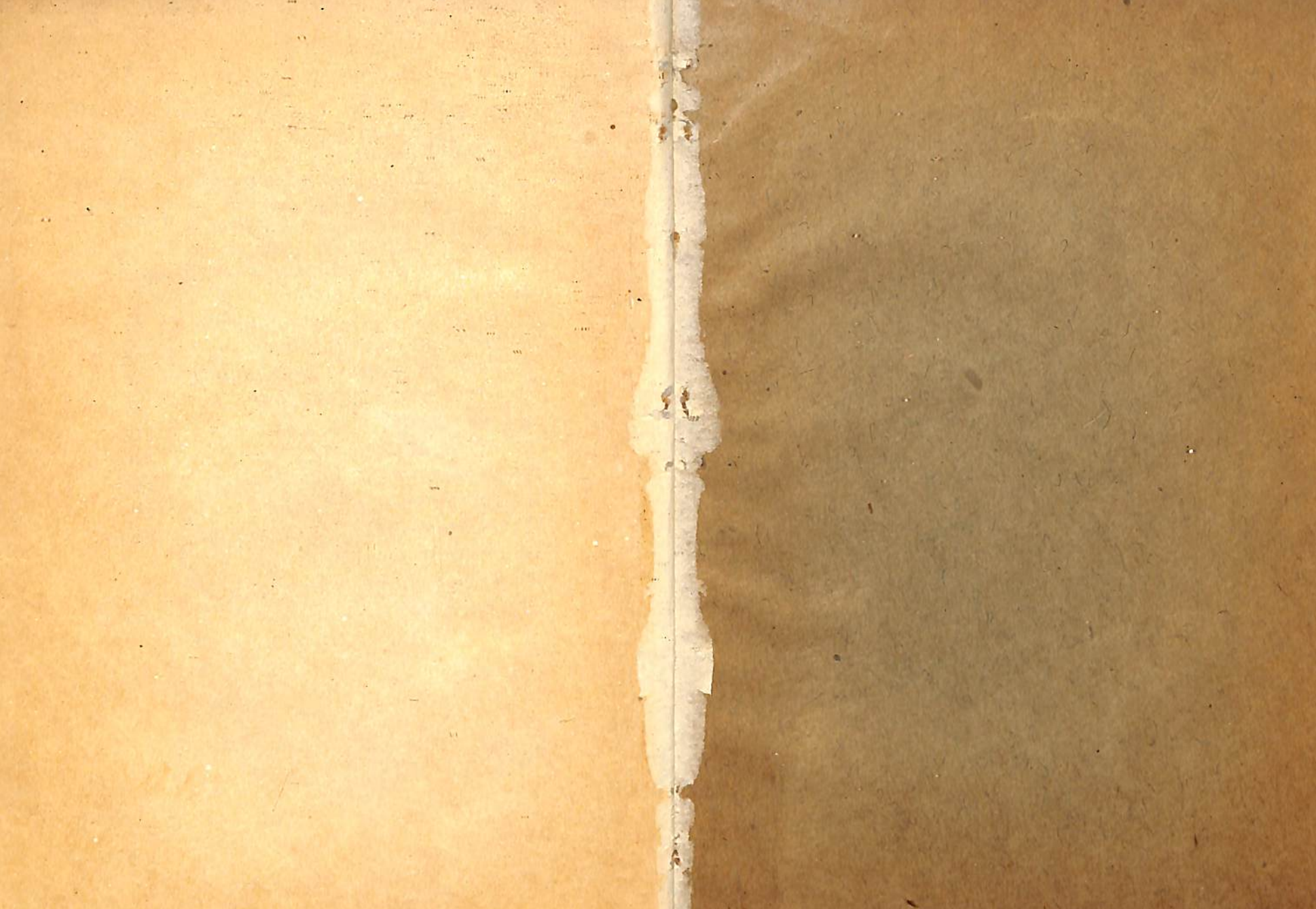
Կատարեալ նկարագիրը գլուխ գործոցն է
բնութեան, փառապանծ գմբեթն է տիեզերքի
տաճարին, նպատակակէտը մարդկային կենաց եւ
միակ վախճանը ամեն իտէալի:

ՎԵՐՋ

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ

	Երես
1. ԻՏԷԱԼԻՆ ԾՆՈՒՆԴԸ	1
2. ԻՏԷԱԼԻՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ	32
3. ԻՏԷԱԼ ԵՒ ԴՐԴՈՒՄ	47
4. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ	57
5. ԱՆՏԱՒՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ	74
6. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄԸ	91
7. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՕՆԸ	103
8. ՃՈՆ ԿԵԱՆՔԸ	113
9. ԿԵՆԱՑ ՃՈՆԱՑՈՒՄԸ	124
10. ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԷՏՔԸ	134
11. ՀԱՄԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ԱՃՈՒՄԸ	155
12. ԾԱԹԱՑՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ	162
13. ԻՐԱԿԱՆՆ ՈՒ ԻՏԷԱԼԱԿԱՆԸ	174
14. ՄԻՋԱՎԱՅՐ ԵՒ ՆԿԱՐԱԳԷՐ	184
15. ՆԿԱՐԱԳԻՐ	199

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666600

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666599

